

KOELE MINNAARS VAN DE KOUDE OORLOG?

De Belgische historici en het Oost-Westconflict na de Tweede Wereldoorlog

- Michael Auwers -

Ruim dertig jaar na het einde van de Koude Oorlog staat het onderzoek naar de bipolaire wereldorde die het conflict creëerde, nog steeds weinig centraal aan de Belgische universiteiten en onderzoeksinstellingen. In tijden van toenemende polarisering tussen 'linkse' en 'rechtse' maatschappijmodellen is de studie van de historische wortels hiervan echter relevanter dan ooit. Tegelijk groeit de idee dat Europa in een nieuwe koude oorlog is verzeild en duiken in het politieke discours regelmatig metaforen uit het Oost-Westconflict op om actuele problemen te benoemen of te remediëren. De Russische inval in Oekraïne van eind februari 2022 heeft deze tendens verder versterkt. In 2022 is het bovendien 75 jaar geleden dat de Amerikaanse president Harry Truman zijn doctrine over de *containment* van de Sovjetexpansie afkondigde. Daarmee ging, volgens de meer conventionele invulling, de Koude Oorlog van start. Een uitgelezen gelegenheid dus om terug te kijken op hoe historici de Belgische dimensies van het Oost-Westconflict hebben belicht.

Maar wat verstaan we onder de Koude Oorlog en over welke periode hebben we het dan? In zijn wereldgeschiedenis van het conflict ziet Odd Arne Westad er vooral een confrontatie in tussen kapitalisme en communisme.¹ Deze systemen stonden voor ideologisch tegengestelde manieren om een maatschappij politiek en economisch te organiseren. Vanuit geopolitiek opzicht ging het om een conflict tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie dat leidde tot de splitsing van Europa en later uitgroeide tot een strijd om invloedssferen in de “derde wereld”.² Over deze complementaire invullingen van de Koude Oorlog bestaat meer eensgezindheid dan over het begin ervan. Westad situeert de aanvang in de jaren 1890, toen een globale economische crisis de kloof tussen arbeid en kapitaal significant vergrootte en de Verenigde Staten en Rusland tot transcontinentale imperia uitgroeiden. Maar ook de Russische Revolutie van 1917 geldt voor velen als beginpunt van de strijd.³ De meeste historici houden echter vast aan 1947, het jaar van de Trumandoctrine en de Russische afwijzing van het Marshallplan.⁴ Hoewel de periode 1989-1991 – van de val van de Berlijnse muur tot de implosie van de Sovjet-Unie – doorgaans als eindpunt van de Koude Oorlog geldt, opperen sommigen dat die al in de vroege jaren 1960 afliep, na de Cubaanse rakettencrisis. Op een lange periode van detente volgde dan wel een ‘Tweede’ Koude Oorlog vanaf eind jaren 1970 tot halverwege de jaren 1980.⁵ Westad, die erkent dat de Koude Oorlog “peaked in the years between 1945 and 1989”, wijst erop dat “the Cold War was not the only game in town.”⁶ De wereld na

1945 kreeg evenzeer vorm door de dekolonisatie, de naoorlogse reconstructie en de Europese integratie. Historici hebben de relatie van die processen met de Koude Oorlog pas relatief recent geproblematiseerd.⁷ De toenemende bewustwording dat met name de strijd tegen het imperialisme in de kolonies onlosmakelijk met het Oost-West-conflict is verbonden, problematiseert bovendien zowel de notie van een ‘koude’ oorlog als die van een conflict tussen ‘Oost’ en ‘West’. Het wijst op bijziendheid vanuit het Globale Noorden en gaat voorbij aan de bloederigheid van de confrontaties in het Globale Zuiden.

De Koude Oorlog en België bestuderen, betekent dan rekening houden met zowel de nationale, internationale en globale dimensies van het conflict, als met de ideologische en geopolitieke aspecten ervan. Centraal staan de relaties van de Belgen met vertegenwoordigers van beide supermachten, en in het geval van de Sovjet-Unie, ook met die van haar bondgenoten. Het behelst tevens onderzoek naar het Belgische communisme en de vaak conflictueuze relaties van de andere Belgen met hun communistische landgenoten, waarbij beide groepen konden bogen op wereldwijde connecties.

Het historisch onderzoek naar deze thematieken ging in België maar echt van start in de jaren 1990. De *Bibliografie van de Geschiedenis van België* geeft voor de jaren 1952-1996 slechts negen titels die expliciet naar de Koude Oorlog verwijzen. De eerste door historici geschreven werken dateren bovendien pas uit 1993. De licentiaats-

1. ODD ARNE WESTAD, *The Cold War. A World History*, London, 2018, p. 1-17.

2. YVAN VAN DEN BERGHE, *De Koude Oorlog. Een Nieuwe Geschiedenis*, Leuven, 2008, p. 441.

3. IDEM, *De Koude Oorlog*, p. 17; ANDRÉ FONTAINE, *Histoire de la Guerre Froide*, 2 vol., Paris, 1965-1967.

4. In navolging van met name JOHN LEWIS GADDIS, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, New York, 1997.

5. VAN DEN BERGHE, *De Koude Oorlog*, p. 17.

6. WESTAD, *The Cold War*, p. 1-2.

7. Zie hierover LESLIE JAMES and ELISABETH LEAKE, *De colonization and the Cold War: Negotiating Independence*, London, 2015; MARK MAZOWER, “Reconstruction: the Historiographical Issues”, in IDEM, JESSICA REINISCH and DAVID FELDMAN (ed.), *Post-War Reconstruction in Europe, 1945-1949. International Perspectives*, Oxford, 2011, p. 17-28; en N. PHERS LUDLOW, “The History of the EC and the Cold War: Influenced and Influential, but rarely Center Stage”, in FEDERICO ROMERO (ed.), *Europe’s Cold War Relations: The EC towards a Global Role*, London, 2020, p. 15-32. Voor België, zie de kritiek in MICHEL DUMOULIN, YVES SÉLONDRE en NATHALIE TOUSIGNANT, “De impact van de Koude Oorlog op de Europese politiek van België, 1947-1962”, in MARK VAN DEN WJINGAERT en LIEVE BULLENS (red.), *Oost West West Best. België onder de Koude Oorlog*, Tiel, 1997. In PIETER LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation. Patriotic Memory and National Recovery in Western Europe, 1945-1965*, Cambridge, 1999, worden Reconstructie, Europese Integratie en Koude Oorlog wel expliciet gelinkt.

verhandelingen zijn even schaars: een negental ingediend tussen 1982 en 1995, vooral door aspirant-politicologen.⁸ Pas rond 1997, de vijftigste verjaardag van de Truandoctrine en het Marshallplan, begon de stroom aan publicaties en scripties aan te zwellen. Tijdens dat jaar kwam ook de verza melbundel *Oost West West Best. België onder de Koude Oorlog* tot stand, die een groot deel van de toen bestaande expertise samenbracht en de Belgische dimensies van het conflict in hun veelheid benaderde: zowel diplomatie, nationale politiek, maatschappelijk middenveld als de representaties van de Koude Oorlog in de kunsten kwamen aan bod.⁹ Hoewel deze thematieken tijdens de volgende decennia zijn uitgediept, heeft het onderzoeksveld geen wortel kunnen schieten aan de Belgische geschiedenisdepartementen. Getuige hiervan de afwezigheid van vakken specifiek gewijd aan de Koude Oorlog in de masteropleidingen. Daarmee samenhangend vormt het conflict evenmin een centraal thema in de universitaire onderzoeksgroepen.

Niettegenstaande de laattijdige en nog steeds lauwe interesse van historici in de Belgische dimensies van de Koude Oorlog, herbergt dit artikel niet het eerste historiografische overzicht van deze thematiek. Zo is, ondertussen meer dan tien jaar geleden, de status quaestionis opgemaakt over deelaspecten van dit verhaal, zoals de buitenlandse beleidsvorming en de wederwaardigheden van Belgische communisten tijdens de Koude Oorlog.¹⁰ In 2015 en 2016 publiceerden Kim Christiaens, Frank Gerits, Idesbald Goddeeris en Giles Scott-Smith bovendien twee themanummers over de rol van de Benelux in het conflict.

De inleidingen daarvan maken komaf met het oudere paradigma van het gedrag van kleinere staten in het internationale systeem en leggen de nadruk op de diversiteit van actoren en ideeën die circuleerden tussen en binnen de blokken.¹¹

Dit artikel maakt dankbaar gebruik van de inzichten uit die evaluaties, maar wil ook aanvullen, nuanceren en expliciteren waar nodig. In het eerste deel staan de traditionele actoren van de buitenlandse politiek centraal. Daarna komt de recentere verbreding van het veld aan bod. Historici hebben inderdaad ingezien dat ze de impact van de Koude Oorlog op de Belgische maatschappij enkel konden vatten via een meer holistische benadering en meer aandacht voor de culturele, economische en technologische mobilisatie van het conflict. Het laatste stuk schetst een programma voor toekomstig onderzoek naar de Belgische aspecten van de Koude Oorlog. Het vertrekt daarbij vanuit het prisma van het anticommunisme, dat zeker niet alle aspecten van het conflict afdekt maar wel belangrijke politieke, economische en culturele dimensies ervan samenbrengt.

I. Buitenlandse beleidsvorming en de politieke en diplomatieke elites

Toen de Koude Oorlog nog aan de gang was, domineerde in West-Europa het Amerikaanse narratief en ging de historiografische discussie vooral over het ontstaan ervan. De 'orthodoxe' visie legde de schuld bij Stalin en bij de expansionistische ideologie van het communisme. Toen het conflict zich in de jaren 1960 vooral in het

8. LUC FRANÇOIS, *De vele gezichten van de nieuwste geschiedenis. 3. Bibliografie van de licentiaatverhandelingen en doctoraatsproefschriften betreffende de nieuwste geschiedenis, tot stand gekomen aan de afdelingen geschiedenis van de Belgische universiteiten, 1945-2001*, Gent, 2003; en *Idem*, *De vele gezichten van de nieuwste geschiedenis. Bibliografie ... buiten de seminaries voor nieuwste geschiedenis, 1975-1990*, Gent, 1992.

9. VAN DEN WIJNGAERT EN BEULLENS, *Oost West West Best...*

10. ZIE MAARTEN VAN ALSTEIN, *De Belgische diplomatieke elite, Spaak, en het ontstaan van de hegemonische Koude Oorlogscensus: interpretaties van de vijandige bipolarisering, 1944-1949*, doctoraatsverhandeling, UA ntwperpen, 2009, p. 10-13; IDESBALD GODDEERIS, "Passions and Ideals: Belgian Historiography on Belgium Communism", *Revista de Historiografia* 6/10 (2009), p. 51-60; JOSÉ GOTOVITCH, « En guise d'introduction. À la recherche d'une historiographie du Parti communiste de Belgique », in *Idem*, *Du communisme et des communistes en Belgique. Approches critiques*, Bruxelles, 2012, p. 13-38.

11. KIM CHRISTIAENS, FRANK GERITS, IDESBALD GODDEERIS and GILES SCOTT-SMITH, "The Low Countries and Eastern Europe during the Cold War: Introduction", *Dutch Crossing*, 39/3, 2015, p. 221-231; *Idem*, "The Benelux and the Cold War: Re-Interpreting West-West Relations", *Dutch Crossing*, 40/1, 2016, p. 1-9.

Oost West West Best kwam tot stand onder leiding van Mark van den Wijngaert ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van de Koude Oorlog. De gelijknamige tentoonstelling reisde eind jaren 1990 door Vlaanderen.

Globale Zuiden manifesteerde, ontstond bij Westerse historici een revisionisme dat de oorzaak minstens deels aan een Amerikaans neo-imperialisme toeschreef. Vanaf midden jaren 1970 brak dan het zogenaamde post-revisionisme door, dat de Koude Oorlog meer als een strategische machtsstrijd tussen de supermachten benaderde (en vaak opnieuw de schuld in Moskou legde). De dominantie van dergelijke bipolaire perspectieven hield nog tot in de jaren 1980 aan. Pas toen kwam er meer diepgaande aandacht voor de agency van Europese spelers.¹²

Het onderzoek over de rol van de Belgische diplomatieke elite tijdens de Koude Oorlog volgde in of meer deze tendensen. Verkennde studies gepubliceerd vanaf halverwege de jaren 1970 waren duidelijk op orthodoxe leest geschoeid. Ze onderschreven vaak expliciet de juistheid van de traditionele Amerikaanse visie op de schuldvraag en verklaarden de Belgische deelname aan de Koude Oorlog aan de zijde van de Verenigde Staten vanuit angst voor Sovjetexpansionisme.¹³ Dit was tevens het discours uit de memoires van Belgische politici en diplomaten, wat suggereert dat deze onderzoekers hun evaluatie van de Koude Oorlog conformeerden aan die van hun broodheren.¹⁴ Alleszins vierde toen in België net als in andere Westerse landen het klassieke veiligheidsparadigma hoogtij. Daarbij onderscheidde onderzoekers een buitengewoon grote impact van de nationale veiligheid op de buitenlandse beleidsvorming van kleinere staten of *small states*. Deze visie werd met name uitgedragen door de Leuvense politicologen, onder impuls van Omer

De Raeymaeker en later ook Frans Govaerts. In een studie van de motieven die de Belgische beleidsmakers naar de NAVO dreef, illustreerde die laatste dit uitgangspunt treffend met een verwijzing naar een van de grote topoi uit de Belgische geschiedenis: "The area has been drawn into conflicts on the European chessboard so many times that security had become an extremely important factor in their policies, and they have tested several courses with security in mind. Alignment has been only the most recent of them."¹⁵

Vanaf de tweede helft van de jaren 1980 liet ook een revisionistische visie op de Belgische intrede in de Koude Oorlog zich gelden, net als in de Verenigde Staten eerder vanuit linkse hoek. Niet de angst voor een Sovjetaanval bepaalde het beleid, maar eerder "het streven naar economische, politieke en militaire samenwerking op regionaal niveau."¹⁶ Opnieuw waren het geen historici die het debat vormgaven, maar onderzoekers uit de politieke praktijk en uit de politieke wetenschappen. Rik Coolsaet werkte op de studiedienst van de Vlaamse socialistische partij toen hij in 1987 *Buitenlandse Zaken* publiceerde. Dat boek vertrok vanuit de vaststelling dat het orthodoxe veiligheidsparadigma niet volstond om naoorlogse beleidsbeslissingen te verklaren. Economische belangenbehartiging, ideologie en binnenlandse politieke overwegingen vormden belangrijkere pijlers van de Belgische buitenlandse politiek tijdens de Koude Oorlog.¹⁷ Waar Coolsaet zijn stelling vooral puurde uit gesprekken met voormalige politici, diplomaten en militairen, kwamen de Nederlandse politicologen Cees Wiebes en Bert

12. DAVID REYNOLDS, "Probing the Cold War Narrative since 1945: The Case of Western Europe", in KONRAD JARAUSCH, CHRISTIAN OSTERMANN and ANDREAS ETGES (ed.), *The Cold War: Historiography, Memory, Representation*, Oldenbourg, 2017, p. 67-82; ODD ARNE WESTAD, "The Cold War and the International History of the Twentieth Century", in MELVYN P. LEFFLER and ODD ARNE WESTAD (eds.), *The Cambridge History of the Cold War: Volume 1: Origins*, Cambridge, 2010, p. 3-5.

13. Zie FRANS GOVAERTS, "België en de Koude Oorlog", in *Belgisch buitenlands beleid en internationale betrekkingen. Liber Amicorum Professor Omer De Raeymaeker*, Leuven, 1978, p. 461-84 (op p. 462).

14. Zie hierover PIETER LAGROU, "Demobilising Europe, 1989-2009: Deconstructing and Resuscitating Cold War Historiography", in *Demobilisation in Europe after the Cold War. EUR HISTXX Files*, vol. 2.

15. FRANS GOVAERTS, "Belgian, Holland and Luxembourg", in OMER DE RAEYMAEKER (ed.), *Small States in Alignment*, Leuven, 1974, p. 293.

16. MAARTEN VAN ALSTEIN, "Wat betekende de Koude Oorlog? Belgische diplomaten en de vijandige bipolarisering: Edouard Le Ghait en baron Hervé de Griben", *Bijdragen tot de Eigentijdse Geschiedenis* (voortan *BEG*), 20, 2008, p. 106-107.

17. RIK COOLSAET, *Buitenlandse Zaken*, Leuven, 1987, p. 247-248. Het werk verscheen herwerkt en uitgebreid in 1998 als *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-1990*. In 2001 en 2014 volgden nog herwerkingen.

Zeeman op basis van archiefonderzoek in onder meer het Ministerie van Buitenlandse Zaken niet veel later tot een gelijkaardige conclusie.¹⁸

Zowel de orthodoxe als de revisionistische geschiedschrijving over de Belgische deelname aan de Koude Oorlog vallen binnen wat Christiaens, Gerits, Goddeeris en Scott-Smith de *'loyal ally' thesis* hebben genoemd: het inzicht dat voor de toenmalige politieke elite trouw aan de Verenigde Staten als onschendbaar principe het Belgisch buitenlands beleid moest leiden. Die focus op trans-Atlantische loyaliteit belette volgens hen echter niet dat Belgische historici een relatief grote invloed ontwaarden van het kleine België in de bipolaire wereld. Deze visie leidde tot "numerous biographies of Belgian political leaders, heralded as [...] makers of NATO, or pioneers of detente, which influenced the great superpowers and the course of world politics through all kinds of 'special relationships'." De auteurs wijzen op het verheerlijkende en isolationistische karakter van zulke studies, maar halen daarbij enkel de biografie aan van voormalig minister van Buitenlandse Zaken Pierre Harmel uit 2004.¹⁹ De academische lofzang op zijn voorganger Paul-Henri Spaak is echter ouder en dominantier, en ook in dit geval lijkt de beeldvorming nagenoeg volledig te emaneren uit zijn persoon.²⁰

Tot op zekere hoogte recupereerden deze biografen de inzichten van de Leuvense politicologen uit de jaren 1970, zij het dat ze daarbij minder het gedrag van de staat dan dat van zijn leiders eva-

lueerden. Halverwege de jaren 1980 verschenen inderdaad de eerste, eerder tentatieve bijdragen van historici aan de geschiedschrijving van het Belgische buitenlandse beleid tijdens de Koude Oorlog. Terwijl het vroege werk van Luc De Vos over de militaire politiek nog sterk aanleunde bij de *small states*-benadering van mede-Leuvenaars De Raeymaeker en Govaerts, zien we bij ULB-historicus Jean Stengers een onder meer op archiefmateriaal gestoeld beeld van een Spaak die nagenoeg eigenhandig het veiligheidsbeleid van de Benelux verankerde in het Verdrag van Brussel, dat een opstapje vormde naar de NAVO.²¹ In de jaren 1990 zette deze normatieve aanpak zich onverminderd door.²²

Niettemin maakte de biografische focus op de ideeën en praktijken van de politieke elite bij historici ook de weg vrij voor een zeker revisionisme. Michel Dumoulin bond al in 1985 de kat de bel aan toen hij wees op het schaarse onderzoek naar de naoorlogse buitenlandse beeldvorming. Hij wilde vooral de relatie tot de publieke opinie bestuderen en benadrukte daarbij het grote belang van de memoires van beleidsmakers "car ils permettent de vivre de l'intérieur des situations que l'opinion publique ne perçoit pas."²³ Het narratief in vraag stellen dat die getuigen achteraf creëerden, deed hij echter niet. Wel gaf hij aan dat beleidsmakers onderworpen zijn aan "une foule d'influences." Dumoulin verwees daarbij vooral naar economische actoren en suggereerde ook een impact van het politieke klimaat van de Koude Oorlog. Voor hem is het buitenlandse beleid "une

18. Cees Wiebes and Bert Zeeman, *Belgium, the Netherlands and Alliances, 1940-1949*, doctoraatsverhandeling, Universiteit Leiden, 1993.

19. Het gaat hier over Vincent Dujardin, *Pierre Harmel*, Bruxelles, 2004. Zie Christiaens et al., "The Low Countries and Eastern Europe..."; en Idem, "The Benelux and the Cold War...".

20. Getuige hiervan Jacques Willequet, *Paul-Henri Spaak. Un homme, des combats*, Bruxelles, 1975.

21. Luc De Vos, « La Communauté européenne de défense, une occasion manquée », in Michel Dumoulin, *La Belgique et les débuts de la construction européenne. De la guerre aux Traités de Rome*, Louvain-la-Neuve, 1987, p. 103-17. Later werk ligt in dezelfde lijn, zie Idem, « Un petit pays dans la guerre froide: le choix entre dépendance ou interdépendance », *Bijdragen tot de Geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, 1995, p. 21-56. Zie ook Jean Stengers, « Paul-Henri Spaak et le Traité de Bruxelles de 1948 », in Raymond Poidevin (dir.), *La Belgique et le début de la construction européenne*, Bruxelles, 1986, p. 119-142.

22. Zie Jules Gérard-Libois et Rosine Lewin, *La Belgique entre dans la guerre froide et l'Europe (1947-53)*, Bruxelles, 1992, p. 7; en Pascal Deleoge, "Belgium, the Benelux Countries, the German Question and the Geneva Summit (July 1955)", *Belgisch Tijdschrift voer Nieuwste Geschiedenis* (voortaan *BTNG*), 27/1-2, 1997, p. 187.

23. Michel Dumoulin, « Opinion publique et politique extérieure en Belgique de 1945 à 1962. Orientation des études et perspectives de la recherche en Belgique », *Res Publica*, 37/1, 1985, p. 8.

réalité par rapport à laquelle partisans et adversaires prennent position dans un contexte [...] conditionné par une série de facteurs économiques, sociaux et politiques de nature externe et interne. Ces facteurs et leur interaction demandent à être analysés.”²⁴ Dat is precies wat Coolsaet datzelfde jaar deed. Niet toevallig waren beide onderzoekers geïnspireerd door de Franse school van de *Histoire des relations internationales* en haar identificatie van de *forces profondes* die het buitenlandse beleid van een staat bepalen.²⁵

Binnen datzelfde model gaat ook aandacht uit naar de typologie van de beleidsmaker, waarbij onder meer psychologische, karakteriële en zelfs psychofysiologische kenmerken de onderzoeker zouden helpen om de soorten diplomatieke leiders in een aantal dichotome categorieën onder te brengen. Deze benadering werkte sterk door in de wetenschappelijke biografie die Dumoulin eind jaren 1990 schreef in opdracht van Spaaks familie. Zeker het besluitende hoofdstuk van dat lijvige boek leest als een langgerekt betoog waarin Spaak zijn emotionele, verbale en zelfs fysieke kwaliteiten met succes ten dienste stelde van België en de wereldvrede. Uit dat hoofdstuk blijkt ook hoezeer Spaak bezig was met de constructie van zijn nagedachtenis.²⁶ Toch leidt dat in Dumoulin's biografie niet meteen tot een kritische evaluatie van zijn ideeën en praktijken als actor in de Koude Oorlog. Dumoulin schakelt de archiefdocumenten veeleer in ter bevestiging van het patriottisch-pacifistische narratief dat al vervat zat in Spaaks memoires. Herinneringen van naaste medewerkers en contemporaine uitspraken van collega's

die dit narratief onderschreven, worden niet altijd in hun context geplaatst noch benaderd als meer zeggend over de bedoelingen van hun auteur dan over Spaak zelf. Ook in dit opzicht bleef de erfenis van de Leuvense politicologen dus voortleven. De laatste decennia heeft met name Vincent Du Jardin deze lijn verdergezet, eerst met een focus op Harmel en vervolgens op de ministers van Buitenlandse Zaken na hem. Die konden minder hun stempel drukken op internationale debatten.²⁷

Christiaens, Gerits, Goddeeris en Scott-Smith beargumenteren terecht dat deze ‘kleine staat – grote diplomaat’-aanpak de inzichten van een transnationaal en comparatief kader onbenut laat. Tevens vertoebelt een te sterke focus op de minister van Buitenlandse Zaken de wording van het Belgisch buitenlands beleid. Daartegenover staat wel dat de minutieuze reconstructie van de levensloop van deze politici aantoonst hoe zij konden wegen op de beleidsvorming in een Koude Oorlog die uiteindelijk maar een van vele terreinen was waarop zij de belangen van de Belgische staat vertegenwoordigden.

Terwijl ook Coolsaet zich liet leiden door de biografieën van deze politieke leiders, had hij meer oog voor de veelheid aan beleidsbepalende actoren en de manieren waarop die interageerden om de Belgische positie in de Oost-Westverhoudingen te bepalen. Zijn analyse van België in de Koude Oorlog uit 2008 portretteert de beleidsmakers niet als kampioenen van het naoorlogse multilateralisme²⁸ binnen een Atlantisch referentiekader, maar focust eerder op de crisissen in de relatie met de

24. IDEM, « La Belgique et les débuts de la construction européenne : zones d'ombre et de lumière », in IDEM, *La Belgique et les débuts...*, p. 12.

25. COOLSAET, *België ... 1830-1990*, p. 517-524; MICHEL DUMOULIN, « Vingt ans d'historiographie des relations internationales de la Belgique (1964-1985) », *Relations internationales* (voortaan *RI*), 42, 1985, p. 169-182.

26. MICHEL DUMOULIN, *Spaak*, Bruxelles, 1999, p. 707.

27. VINCENT DU JARDIN, “From Helsinki to the Missiles Question : A Minor Role for Small Countries ? The Case of Belgium (1973-1985)”, in LEO POLDO NUTI (ed.), *The Crisis of Détente in Europe. From Helsinki to Gorbachev, 1975-1985*, New York, 2009, p. 72-85. Ook het heel recente boek van Estelle Hooricx over de Belgische rol in de NAVO tijdens de Koude Oorlog volgt deze methodologische traditie. Het vertrekt weliswaar vanuit het perspectief van de multilaterale diplomaat André De Staercke, maar bekijkt diens activiteiten toch vooral in het licht van de succesverhalen van Spaak en Harmel. Zie ESTELLE HOORICX, *La Belgique, l'OTAN et la guerre froide*, Bruxelles, 2022. Voor een uitgebreidere bespreking van dit boek, zie mijn recensie in *BTNG*, 52/4, 2022.

28. Ook hier over bouwde zich sinds de late jaren 1980 een aardige literatuurlijst op, met onder meer MICHEL LIÉGEAIS, « La Belgique au Conseil de sécurité de l'Organisation des Nations unies », *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1401-1402, 1993; PETER VAN KEMSEK, *België in De Veiligheidsraad, 1946-2006*, Leuven, 2007.

Amerikaanse grote broer. Die ontstonden ten minste deels door spanningen tussen de verschillende actoren van de buitenlandse beleidsvorming, waarvan sommigen het Atlantisme en anderen verschillende vormen van Europeanisme aanhingen.²⁹

In doctoraatsonderzoek dat weliswaar niet zo zeer op beleidsvorming is gericht, diept Maarten Van Alstein deze onderzoekslijn verder uit met zijn analyses van de wijzigende denkschema's van Belgische topdiplomaten ten tijde van de vijandige bipolarisering in de late jaren 1940.³⁰ De interactie van de ambassadeurs met de minister van Buitenlandse Zaken en andere regeringsleden had immers een belangrijke impact op de positionering van België in de wereldorde van de Koude Oorlog. Van Alstein bouwde in zekere zin voort op oudere microstudies over de Koude Oorlog-denkenbeelden van Belgische diplomaten door Dirk Martin, Yvan Vanden Berghe en de Hongaarse historicus Gergely Fejérdy.³¹ Methodologisch gaat Van Alstein veel verder. Niet alleen verankert hij zijn analyse meer in het internationale Koude Oorlogsonderzoek, hij gaat daarbij ook interdisciplinair tewerk. Vertrekkende van het constructivisme uit de politieke wetenschappen focust hij op de ontwikkelingen van ideeën en de strijd om hegemonie tussen interpretatiekaders. Dat maakt van zijn onderzoek tegelijk een goed voorbeeld van de *cultural turn* die in de jaren negentig de Diplomatieke Geschiedenis bereikte.

Gelijkaardige vernieuwingen kwamen, zij het mondjesmaat, vanuit het veld van de bilaterale betrekkingen tijdens de vroege Koude Oorlog.

Op basis van verschillende *case studies* hebben historici gevolg gegeven aan de oproep van Dumoulin of de dialoog aangegaan met de stelling van Coolsaet over het gewicht van de verschillende determinanten van de buitenlandse beleidsvorming.³² In navolging van het werk van Christoph Brüll over de Belgisch-Duitse betrekkingen, bepleitte Thomas Briamont in dit tijdschrift een ruimer dan strategisch-militair veiligheidsparadigma. Hij benadrukte daarbij vooral de mentale constructie van militaire dreiging en de manier waarop een aantal actoren die wegen op het beleid, hieraan betekenis gaven. Die meer culturele benadering van veiligheid bestrijkt tevens het domein van de ideologie en via de aandacht voor de dialectiek tussen de spelers die het besluitvormingsproces beïnvloedden, zelfs dat van de binnenlandse politiek, suggereert Briamont. Een dergelijk meermvattend veiligheidsbegrip zou in dat opzicht meer gewicht in de schaal kunnen werpen.³³ Zijn analyse is echter vooral sterk als het gaat over de interactie tussen diplomaten en politici – althans tot Spaak ten tonele verschijnt, want dan lijken de eersten er niet meer toe te doen. Journalistieke actoren blijven wat onderbelicht en economische spelers onzichtbaar. Dat maakt het moeilijker om het determinantendebat ten gronde te voeren. Dat ook Briamont de complexe dialectiek tussen verschillende menselijke makers van het buitenlandse beleid afwisselt met het perspectief van een verpersoonlijkt België waaraan hij emoties en overtuigingen toeschrijft, blijft bevreemden. Het wijst op de hardnekkigheid van het traditionele *small states* paradigma, dat ondertussen in de internationale literatuur creatiever wordt ingevuld.³⁴

29. RIK COOLSÆT, "België in de Koude Oorlog", in VANDEN BERGHE, *De Koude Oorlog*, p. 441-60.

30. VAN ALSTEIN, *De Belgische diplomatieke elite...*; IDEM, "From Enigma to Enemy: Paul-Henri Spaak, the Belgian Diplomatic Elite, and the Soviet Union, 1944-1945", *Journal of Cold War Studies* 13/3, 2011, p. 126-48.

31. DIRK MARTIN, "Koude Oorlog en mentaliteiten: een Belgisch topdiplomaat, Jacques De Vaux de Fenffe", *Cahiers - Bijdragen*, 1995, p. 105-116; YVAN VANDEN BERGHE, "De reacties van de Belgische ambassadeurs in Boedapest op de Sovjetdreiging (1947-1958)", in JAN ART en LUC FRANÇOIS (red.), *Docendo Discimus. Liber Amicorum Romain Van Eenoo*, Gent, 1999, p. 333-346; GERGELY FEJÉRDY, « La réaction diplomatique d'un petit pays européen face à l'insurrection hongroise de 1956: la Belgique », *RI*, 129/1 (2007), p. 117-37 (p. 122-131).

32. Zie voor vroege voorbeelden respectievelijk CATHÉRIE ALMEY, *Belgique et Chine au cœur de la guerre froide, 1954-1957. La politique des petits-pas*, Louvain-la-Neuve, 1994; en PASCAL DELOGE, *Une coopération difficile: Belgique et Grande-Bretagne en quête de sécurité à l'aube de la guerre froide*, Bruxelles, 2000.

33. THOMAS BRIAMONT, « La Belgique face à la question allemande pendant la Seconde Crise de Berlin (1958-1961) », *BTNG*, 50/2, 2020, p. 8-34.

34. Zie bijvoorbeeld LAURIEN CRUMP and SUSANNA ERLANDSSON (ed.), *Margins for Manoeuvre in Cold War Europe: The Influence of Smaller Powers*, London, 2019.

Terwijl de meeste historici van het Belgische buitenlandse beleid de impact van de diplomatieke elite op de uitbouw van internationale instellingen wat hebben uitvergroot, deden ze het tegengestelde met de rol van diezelfde beleidsmakers tijdens de grootste crisis waarmee ze tijdens de Koude Oorlog te maken kregen: de Congolesse onafhankelijkheidsstrijd. Het eerste grootschalige onderzoek naar deze gitzwarte pagina's in de Belgische geschiedenis kaderde bovendien in een politieke reactie op onthullingen over de moord in 1960 op de Congolesse premier Patrice Lumumba. Socioloog Ludo De Witte had eind jaren 1990 met twee overtuigend beargumenteerde publicaties de knuppel in het hoenderhok gegooid.³⁵ In *Crisis in Kongo* belichtte hij het optreden van Belgische, Amerikaanse en VN-leiders om Lumumba uit het zadel te lichten en de weg vrij te maken voor een prowesters en nekoloniaal regime. In *De moord op Lumumba* zoomde hij in op hoe hun plannen leidden tot de folterdood van de Congolesse premier. De Witte wees op de verpletterende verantwoordelijkheid van de Belgische opdrachtgevers. Zijn conclusies vonden veel bijval in de internationale historiografie.³⁶ In België leidden ze daarentegen niet alleen tot een tijdelijk verbod op nieuw archiefonderzoek over de dekolonisatie in de fondsen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ook tot de oprichting van een parlementaire onderzoekscommissie in 2000. De vier witte historici die door de commissie als rechter werden ingeschakeld, oordeelden dat er inderdaad een Belgisch aandeel in de moord was, maar reduceerden dat meteen tot een louter 'morele verantwoordelijkheid'.³⁷ Vanuit hun vaststellingen

hebben Belgische historici de eerste jaren van de Congocrisis meer in de context van de Koude Oorlog geplaatst en daarbij ook hun licht laten schijnen op de ruimere samenwerking en de spanningen tussen Belgische en Amerikaanse diplomatieke elites en inlichtingendiensten.³⁸

Zoals De Witte opmerkt in een boek over de rol van Belgische elites in het neerslaan van de Simba-opstand en de definitieve machtsgreep van Mobutu, kwamen de spanningen tussen Belgen en Amerikanen in de latere jaren van de Congocrisis deels voort uit de Belgische onwil om de dreiging van het internationale communisme in Congo ernstig te nemen. Volgens een Brits diplomaat waren zij gewoonweg "niet geïnteresseerd in de koude oorlog en lachen [zij] met de Amerikanen omdat die achter elke struik een communist zien." Een analyse van de recente Angelsaksische historiografie over de Congocrisis doet De Witte besluiten dat, hun publieke retoriek niettegenstaande, de beleidsmakers in Brussel noch Washington en zelfs in Moskou noch Peking een communistisch Congo voor mogelijk hielden.³⁹ Het is dan ook niet zo verwonderlijk dat in het meer recente werk van Belgische historici over de relaties van de Belgische beleidsmakers met de voormalige kolonie na de dood van Lumumba, de factor Koude Oorlog nauwelijks is uitgewerkt.⁴⁰ Die was immers ondergeschikt aan de vrijwaring van de Belgische economische belangen in Congo/Zaire.

Waar de politieke activiteiten van diplomatieke actoren al tamelijk wat aandacht genoten, geldt dat veel minder voor de 'culturele diplomatie' in

35. LUDO DE WITTE, *Crisis in Kongo: De rol van de Verenigde Naties, de regering-Eyskens en het koningshuis in de omverwerping van Lumumba en de opkomst van Mobutu*, Leuven, 1996; IDEM, *De moord op Lumumba. Kroniek van een aangekondigde dood*, Leuven, 1999.

36. Zie ondermeer het "Essay on Sources" in EMMANUEL GERARD en BRUCE KUKLICK, *Death in the Congo. Murdering Patrice Lumumba*, Cambridge (MA), 2015.

37. LUC DE VOS, EMMANUEL GERARD, JULES GERARD-LIBOIS en PHILIPPE RAXHON, *Lumumba. De complotten? De moord*, Leuven, 2004. Zie voor het methodologisch en deontologisch problematische karakter van hun onderzoek, BAMBI CEUPPENS, "Lumumba. De complotten? De moord. Onderzoeksrapport of historische studie?", in *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, 122/3, 2007, p. 384-400.

38. Zie EMMANUEL GERARD en BRUCE KUKLICK, *Death in the Congo...*; en ANNE-SOPHIE GÏS, *Le pouvoir de l'absent. Les avatars de l'anticommunisme au Congo (1920-1961)*, Bruxelles, 2016.

39. LUDO DE WITTE, *Hurlingen, geheimagenten en diplomaten*, Leuven, 2014, p. 96-97, 119, 345-350.

40. Zie bijvoorbeeld KRIS QUANTEN, *Operatie Rode Draak. De bevrijding van 1800 blanken door Belgische paras in Congo in 1964*, Brussel, 2014; en GUY VANTHEMSCHÉ, *Congo. De impact van de kolonie op België*, p. 193-263.

ruime zin, met inbegrip dus van artistieke, sportieve, en academische diplomatie. Om dat de Koude Oorlog zeker in Europa vooral een cultureel conflict was waarbij de strijd om de *hearts and minds* centraal stond, hangt dit activveld nochtans nauw samen met de bipolaire wereldorde.⁴¹ Het onderzoek naar de Belgische dimensie hiervan beperkt zich tot enkele (gepubliceerde) master-scripties die empirisch goed onderbouwd zijn maar qua opzet eerder beperkt.⁴² Culturele diplomatie door officiële vertegenwoordigers van staten is een belangrijke “interest-driven governmental practice.” Diplomaten deden daarbij vaak een beroep op kunstenaars, sporters, academici, etc. uit hun thuisland, of faciliteerden dan wel belemmerden hun mobiliteit in de verdeelde wereld. Die burgers werden zo ook diplomatieke actoren en streefden daarbij soms eigen, “ideals-driven” agenda’s na.⁴³ Het doctoraatsonderzoek van Bram De Maeyer over de naoorlogse Belgische ambassadearchitectuur vormt een mooie illustratie van de wisselwerking tussen publieke en private spelers in dit domein. Diplomaten en architecten werkten samen aan initiatieven ter versterking van de trans-Atlantische banden, maar ook aan projecten met communistische partners.⁴⁴

II. De New Cold War History en het drukkere speelveld

Hiermee zitten we al helemaal in de zogenaamde “New Cold War History” en de sterkere focus op zowel de diversiteit aan praktijken waarmee de traditionele diplomatieke actoren zich bezighielden, als de activiteiten van andere spelers in de

bipolaire wereld. In dit deel staat die laatste groep centraal. John Lewis Gaddis voorspelde in zijn *We Now Know: Rethinking Cold War History* uit 1997 dat de *New Cold War History* de focus zou leggen op het Oost-Westconflict als een gevecht tussen ideologiën en minder als een strijd om veiligheid en materiële belangen.⁴⁵ Westad poneerde drie jaar later dat de *Cold War Studies* maar relevant konden blijven als ze verruimden. Hij onderscheidde drie invalshoeken die het onderzoek een *boost* zouden kunnen geven: Ideologie, de Derde Wereld en Technologie.⁴⁶ Hoewel Westad vooral aanstuurde op een epistemologische verbreding en focuste op het activiteitenpakket van beleidsmakers, kunnen zijn paradigma’s tevens dienen als leidraad om de ideeën en praktijken van een meer diverse groep actoren in kaart te brengen. In dit deel bekijken we hoe Belgische historici dit de laatste twintig jaar hebben gedaan.

Ideologie

De te enge focus op geopolitiek en staatsraison had er volgens Westad voor gezorgd dat ideeën als basis voor menselijk handelen te vaak waren genegeerd. De Koude Oorlog was in de eerste plaats een Amerikaans ideologisch project en de – in vergelijking met de Sovjet-Russische – sterkere weerklank van die ideeën in met name Europa, maakte het conflict tot een *koude oorlog*. De Amerikanen slaagden er inderdaad relatief snel in de West-Europese samenlevingen in de richting van hun eigen maatschappijmodel te herscheppen.⁴⁷ Onder meer Giselle Nath, Kenneth Bertrams en Conny Devolder illustreerden hoe Amerikaanse

41. MATTHIEU GILLBERT, « Diplomatie culturelle et diplomatie publique: des histoires parallèles ? », in *RI*, 169/1, 2017, p. 11-26.

42. Zie bijvoorbeeld RAFAEL PÉREZ MONTE LAVIS, « La Belgique et l’OTAN face à l’Union Soviétique. Rupture et reprise des relations culturelles suite à la crise hongroise (1956-1960) », *BTNG*, 45/1, 2015, p. 48-75.

43. IEN ANG, YUDHISHIR RAJ ISAR, and PHILLIP MAR, “Cultural Diplomacy: Beyond the National Interest?”, *International Journal of Cultural Policy*, 21/4, 2015, p. 365-81 (p. 365).

44. Zie meest recent BRAM DE MAEYER, FREDIE FLORÉ en ANNE-FRANÇOISE MOREL, “Cementing the Transatlantic Alliance. The Construction of the Belgian Chancery in Washington, D.C. (1945-1957)”, *BTNG*, 51/3, 2021, p. 37-68.

45. GADDIS, *We Now Know*, p. 281-295.

46. ODD ARNE WESTAD, “The New International History of the Cold War: Three (Possible) Paradigms”, *Diplomatic History*, 24/4, 2000, p. 551-565.

47. WESTAD, “The New International History...”, p. 552-556.

economische ‘agenten’ daarbij in België te werk gingen. Nath identificeerde de mechanismen om Amerikaanse concepten ingang te doen krijgen via een studie van de Belgische consumptiecultuur en de manier waarop organisaties als Test Aankoop een individualistisch model van consumptierepresentatie promootten, eerder dan een publiek model van collectieve actie. Zo deden ze een op Amerikaanse leest geschoeide moderniteit ingang vinden bij de Belgische consument.⁴⁸ Die Amerikaanse moderniteit vond des te gemakkelijker ingang omdat de Belgische economie trager dan die in de buurlanden werd gemoderniseerd. De Belgische economische elite was immers niet enthousiast op de daarvoor bestemde Marshallhulp gesprongen, omdat de rentabiliteit van de havens in combinatie met het Congolese uranium en het inheemse steenkool de indruk wekten dat een dergelijke vernieuwing niet echt nodig was.⁴⁹ Nog wat de productiejijde betreft, boog Bertrams zich over de problematiek van de Amerikaanse technische assistentie bij de productiviteitsopvoering in de jaren 1950. Zulke assistentie kaderde binnen een diplomatieke strategie die via een toename van de productiviteit niet alleen de economische maar ook de sociaal-politieke uitdagingen van de naoorlogse Belgische maatschappij van antwoord wilde dienen. Devolder voerde een gelijkaardig onderzoek, maar voor nagenoeg de hele Koude Oorlogsperiode en met een grotere focus op de receptie van de Amerikaanse ideeën. Zij betoogde dat zowel de werkgevers als de vakbeweging zich weliswaar sterk lieten inspireren

door Amerikaanse modellen van democratischere en productievere arbeidsorganisatie, maar die niet zomaar overnamen.⁵⁰

Meer op het vlak van cultuurpolitiek bevroeg Frank Gerits de Amerikaanse publieke diplomatie doorheen de activiteiten van de *United States Information Service* in Brussel. Hij stelde vast dat die zijn propaganda-activiteiten ten voordele van de Belgische deelname aan de Korea-oorlog en de Europese Defensiegemeenschap niet zozeer op de bevolking richtte maar rechtstreeks op de regering. Pas achteraf werd de bredere samenleving bespeeld, al liep dat niet zo eenvoudig.⁵¹ Publieke diplomatie binnen het Westerse blok was uiteraard geen eenrichtingsverkeer. Recenter belichtte Gerits ook *the other way ‘round* in een tweetal artikelen over het *Belgian Information Center* in New York en andere comités van Buitenlandse Zaken die via informatiecampagnes de Amerikaanse perceptie van het Belgisch kolonialisme moesten ‘managen’.⁵² Die activiteiten werden grotendeels uitgedragen door officiële vertegenwoordigers van de Belgische staat, die binnen het diplomatieke apparaat evenwel eerder in de marges werkten en voordien nauwelijks belicht werden.

Een belangrijk deel van de Amerikaanse culturele diplomatie was gericht op de Europese intellectuele elite. Franse en Duitse historici hebben zich de laatste jaren flink gebogen over de amerikanisering van met name de humane en sociale wetenschappen, die net als de exacte wetenschappen in de

48. GISELLE NATH, *Shaping Consumer Interests: Belgian Consumer Movements between Technocracy, Social Democracy and Cold War Internationalization (1957-2000)*, doctoraatverhandeling, UGent, 2016.

49. Zie GINETTE KURGAN-VAN HENTENRYCK, « La Belgique et le plan Marshall ou les paradoxes des relations belgo-américaines », *Revue belge de philologie et d'histoire*, 71/2 (1993), p. 290-353.

50. KENNETH BERTRAMS, « Productivité économique et paix sociale au sein du plan Marshall. Les limites de l'influence américaine auprès des industriels et syndicats belges, 1948-1960 », *BEG*, 9, 2001, p. 191-235 ; CONNY DEVOLDER, *To innovate or not to innovate: de bedrijfswereld en de productiviteitsopvoering, een opportuiniteit voor het ondernemings syndicalisme? (1944-1980)*, doctoraatverhandeling, UGent, 2005. Zie in dit verband ook het werk van Thierry Grosbois over de Amerikaanse auto-industrie in West-Europa (met ruime aandacht voor België), bijvoorbeeld THIERRY GROSBOIS, « La stratégie européenne de General Motors, de l'adaptation au protectionnisme à la mise en place du marché unique (1920-1993) », *Revue du Nord*, 387, 2010, p. 857-876.

51. FRANK GERITS, « Taking Off the Soft Power Lens. The United States Information Service in Cold War Belgium (1950-1958) », *BTNG*, 42/4, 2012, p. 10-49.

52. IDEM, « America nising the Belgian Civilising Mission (1941-1961). The Belgian Information Centre in New York and the Campaign to Cast the Belgian Civilising Mission as Part of the Point IV Programme » in CRUMP and ERLANDSSON, *Margins for Manoeuvr...* 2019. IDEM, « Défendre l'CEuvre que nous réalisons en Afrique' : Belgian Public Diplomacy and the Global Cold War (1945-1966) », *Dutch Crossing* 40/1, 2016, p. 68-80.

vroege Koude Oorlog meer dan ooit “affaire d'état” werden. Filantropische instellingen speelden een cruciale rol in het beïnvloedingsproces. De belangrijkste inzichten uit dit onderzoek wijzen op een dynamische dialoog waarbij het Amerikaanse geld wel degelijk een zekere afhankelijkheidsrelatie creëerde, maar Europese academici de Amerikaanse onderzoekspraktijken en organisatievormen toch eerder selectief overnamen en ze aan de eigen noden aanpasten. De marxistische methoden lieten zich daarbij geenszins verdringen.⁵³ De Belgische casus is in dit internationale en transnationale onderzoek wat genegeerd, terwijl Belgische historici zelf zich voornamelijk op het interbellum hebben gericht.⁵⁴ Op ongepubliceerd onderzoek over het Fulbright programma, tastten we dus nog grotendeels in het duister over deze kenniscirculatie- en amerikaniseringsprocessen.⁵⁵ Via Els Witte's *Over bruggen en muren* weten we wel dat politieke wetenschappers zeker vanaf de jaren 1960 Amerikaanse stromingen als het behaviorisme en de vergelijkende politicologie omarmden, maar wel vooral om zich te emanciperen van de juridische en historische benaderingen van het politieke die tot dan in België domineerden. In haar *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa* stelt Witte dat de blokkenlogica nog minder impact had op de Belgische professoren geschiedenis. In hun kringen stond het wetenschappelijke marxisme in de naoorlogse periode immers tamelijk sterk, terwijl velen onder hen ook afkerig stonden tegenover de Amerikaanse invloed. Het resultaat is dat de meesten zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie zo evenwichtig mogelijk trachtten te

benaderen en slechts weinigen bevangen raakten door het virulente anticommunisme van de vroege Koude Oorlog.⁵⁶

Witte haalt in beide boeken reeds gevoerd onderzoek naar de situatie in de buurlanden aan om te wijzen op het vele nog braakliggende terrein. Daartoe behoort de impact van de Amerikaanse filantropie op de uitbouw van de sociologie in België, maar ook de confrontaties tussen marxisten en niet-marxisten onder historici en politieke wetenschappers tijdens de strijd tegen het establishment en tegen het Amerikaanse imperialisme eind jaren 1960 en begin jaren 1970.⁵⁷ Verder valt er beslist vruchtbare grond te bewerken wat meer Koude Oorlogsgebonden disciplines betreft zoals de *area studies*, die in België minder wortel schoten dan in de buurlanden.⁵⁸ Dat geldt vooral voor de *American Studies*, waarvan Serge Jaumain en Frédéric Louault recent de teloorgang betreurden. Zij weten de zwakke positie van dit studieveld aan de communautarisering van het wetenschapsbeleid.⁵⁹ Dat is wellicht wat kort door de bocht. Nog in 1975 situeerde Pierre Michel het probleem toch voornamelijk bij de almacht van de universitaire leerstoelhouders, die vaak niet vonden dat “American subjects were worthy of inclusion.” Michel was voorzitter van het in 1965 aan de Koninklijke Bibliotheek opgerichte Center for American Studies en tevens professor Amerikaanse literatuur in Luik. Daar werd dat jaar het eerste en tijdens de Koude Oorlog enige universitaire centrum voor Amerikaanse Studies opgericht. Michel zag de toekomst relatief hoopvol

53. Zie met name CORINE DEFRENCEET ANNE KWA SCHIK, « Sciences, internationalisation et guerre froide : éléments d'introduction », in IDEM (dir.), *La guerre froide et l'internationalisation des sciences*, Paris, 2016, p. 11-28 ; LUDOVIC TOURNÈS, *Sciences de l'homme et politique. Les fondations philanthropiques américaines en France au XXe siècle*, Paris, 2011.

54. Zie KENNETH BERTRAMS, “The domestic uses of Belgian–American ‘mutual understanding’: the commission for relief in Belgium educational foundation, 1920–1940”, *Journal of Transatlantic Studies*, 13/4, 2015, p. 326-343.

55. ANAIS MAES, *Aan weerszijden van de Atlantische oceaan. Politiek-culturele betrekkingen tussen de Verenigde Staten en België tijdens de eerste fase van de Koude Oorlog (1945-1963) met een case study over de United States Educational Foundation in Belgium (Fulbright programma)*, licentiaatsverhandeling, VUB, 2005.

56. ELS WITTE, *Over bruggen en muren. Hedendaagse politieke geschiedenis en politieke wetenschappen in België (1945-2000)*, Leuven, 2003 ; IDEM, *Voor vrede, democratie, wereldburgerschap en Europa. Belgische historici en de naoorlogse politiek-ideologische projecten*, Kapellen, 2009.

57. IDEM, *Over bruggen en muren...*, p. 39 en 48 ; en IDEM, *Voor vrede...*, p. 323.

58. ANNE KWA SCHIK, *Der Griffnach dem Weltwissen. Zur Genealogie von Area Studies im 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen, 2018. Wat de Koude Oorlogsperiode betreft, focust Kwachik op Frankrijk en Groot-Brittannië.

59. SERGE JAUMAIN and FRÉDÉRIC LOUAULT, “(Re)structuring American studies in Belgium”, *Idées - Idées d'Amérique*, 17, 2021.

tegemeet, maar waarschuwde dat in disciplines als rechten, bestuurswetenschappen, sociologie en geschiedenis “the force of prejudices will make the going rough.”⁶⁰ Of het scepticisme tegenover Amerikaanse modellen werkelijk zo persistent bleek en waarom dat zo was, zal verder onderzoek moeten uitwijzen.

De Belgen onderhielden tijdens de Koude Oorlog uiteraard niet enkel buitenlandse contacten binnen het Westerse blok. In de internationale historiografie is er de laatste decennia veel aandacht voor met name niet-staatse actoren die zeker in periodes van ontspanning de Oost-Westbarrière konden overwinnen - een veelgebruikte metafoor is die van het ‘Nylon’ in plaats van ‘Iron Curtain’. Zulke studies zijn vaak het resultaat van een toenadering tussen academici uit de voorheen gescheiden delen van Europa en wellicht ligt mede daardoor de focus op interactie eerder dan vijandigheid.⁶¹ Een recente Belgische bijdrage op dit vlak vertrekt vanuit de metafoor van het ‘Gescheurde Gordijn’ om te illustreren hoe in Europa nieuwe seksuologische kennis circuleerde en in dialoog ging met de traditionele waarden uitgedragen door zowel communistische als kapitalistische regimes.⁶²

Die aandacht voor connecties tussen Oost- en West-Europa uitte zich al vroeger in het werk

van historici en slavisten Idesbald Goddeeris en Machteld Venken over de politieke en sociaal-culturele identiteiten van de Poolse gemeenschap in België.⁶³ Later onderzoek van Goddeeris richtte zich op de spionageactiviteiten van Poolse staatsagenten. De thematiek van de Oost-Europese inlichtingendiensten in België was tot dan vooral behandeld door onderzoeksjournalisten met een fascinatie voor sensationele spionageverhalen. Goddeeris toont in zijn inleiding hoe zijn werk als slavist en historicus verschilt van dit genre. Via een meer rigoureuze heuristiek, een diepgaandere dialoog met de inzichten van andere auteurs en een meer analytische en minder normatieve benadering van de bronnen, herleidt hij de efficiëntie van de Oost-Europese spionage tot meer realistische proporties.⁶⁴ Recent werk van Marie Bouvry over de activiteiten van de Stasi in Brussel tijdens de latere jaren van de Koude Oorlog gaat verder op het ingeslagen pad.⁶⁵ Goddeeris werkte ook nog over de transnationale netwerken van vakbewegingen, die in de Pools-Belgische casus versterkt werden door de christelijke connectie tussen militanten uit beide landen, en over de problematiek van de Poolse vluchtelingen in België tijdens de jaren 1980.⁶⁶ Zijn Koude Oorlogsonderzoek vormt op die manier een mooie illustratie van de diversiteit aan actoren die zich doorheen dit Nylon Gordijn bewogen.

60. PIERRE MICHEL, “American Studies in Belgium”, *American Studies International*, 14/1, 1975, p. 10-14.

61. Zie SARI AUTTO-SARASMO and KATALIN MIKLÓSSY (eds.) *Reassessing Cold War Europe*, Abingdon, 2011; en SIMO MIKKONEN and PIA KOIVUNEN (eds.), *Beyond the Divide. Entangled Histories of Cold War Europe*. New York, 2015.

62. CHAPERON, SYLVIE, CARLA NAGELS, et CÉCILE VAN DER PELEN-DIAGRE (dir.), *Le rideau déchiré. La sexualité à l'heure de la guerre froide*, Bruxelles, 2020.

63. Zie met name IDESBALD GODDEERIS, *De Poolse migratie in België 1945-1950 : politieke mobilisatie en sociale differentiatie*, Amsterdam, 2005; en MACHTELD VENKEN, *Straddling the Iron Curtain ? Immigrants, Immigrant Organisations, War Memories*. Brussels, 2011.

64. Zie vooral IDESBALD GODDEERIS, *Spioneren voor het communisme. Belgische prominenten en Poolse geheim agenten*, Tiel, 2013. Gelijktijdig hiermee verscheen KRISTOF CLERIX, *Spionage : doelwit Brussel*, Brussel, 2013. Deze onderzoeksjournalist consulteerde ‘tienduizenden documenten’ uit archieven in voormalige Oostbloklanden om de communistische spionage via een negental casussen in kaart te brengen. Clerix koos niet voor “een historisch-wetenschappelijke analyse van bronmateriale”, maar wel – enigszins oneigenlijk te stellen – “voor een narratieve aanpak.”

65. MARIE BOUVRY, « Des espions de la Stasi en Belgique ? Méthodes et enjeux du service de renseignement est-allemand en Belgique, de l'arrivée du siège de l'OTAN à la chute du Mur de Berlin (1967-1989) », *Cahiers d'études du renseignement*, à paraître fin 2022.

66. Meest recent over de vakbonden, zie IDESBALD GODDEERIS, “The Polish Section of the Belgian Christian Trade Union ACV/CSC”, in P.H. KOSICKI and S. ŁUKASIEWICZ (eds.), *Christian Democracy across the Iron Curtain : Europe Redefined*, Cham, 2018, p. 257-75. Over de vluchtelingen, zie IDEM, “Solidarity or Indifference ? Polish Migrants in Belgium and Solidarność”, in KIM CHRISTIAENS, JOHN NIEUWENHUYNS, and CHARREL ROEMER (eds.), *International Solidarity in the Low Countries during the Twentieth Century. New Perspectives and Themes*, Berlin, 2020, p. 371-397. Zie in dit verband ook FRANK CAESTECHEK, “Vluchtelingen uit Hongarije in 1956. Het Belgische verhaal”, *Broed en Rozen*, 2016/4, p. 21-37.

Op het vlak van de vakbonden was de weg al deels geplaveid door Magaly Rodriguez-Garcia en Patrick Pasture. In haar doctoraat over Europese (inclusief Belgische) en Latijns-Amerikaanse continentale arbeidersorganisaties ontwaarde Rodriguez-Garcia een zeker *labour liberalism* bij de leiders ervan. Niettegenstaande hun (weliswaar eerder gematigde) anti-Amerikaanse gevoelens en hun streven naar meer sociale bescherming van de arbeider, hechtten ze sterk aan samenwerking met de Verenigde Staten en verdedigden ze de liberale orde in politieke en economische kwesties, sociaal beleid en de plaats van vakbonden binnen het democratische bestel. Pasture boog zich over de vraag hoe het Internationaal Christelijk Vakverbond, dat van de jaren 1950 tot halverwege de jaren 1980 werd geleid door Belgische secretarissen-generaal, een derde weg voor zich uittekende tussen de rivaliserende blokken van de Koude Oorlog en daarbij ook de wending naar de Derde Wereld maakte.⁶⁷

Net als Rodriguez-Garcia en Pasture richtte Peter Van Kemseke evenmin vanuit een nationaal kader zijn blik op het Globale Zuiden, maar belichtte zijn doctoraatsonderzoek wel het parcours van enkele Belgische protagonisten in transnationale bewegingen. Hij toonde aan hoe de Socialistische Internationale en de christendemocratische *Nouvelles Équipes Internationales*, die aanvankelijk vooral vertegenwoordigers van West-Europese politieke partijen samenbrachten, na de Tweede Wereldoorlog geleidelijk hun netwerken en ideeën over de dekolonisatie globaliseerden. Dat gebeurde “to the rythm of the Cold War”: in de jaren 1950 lieten anticommunistische sentimenten en de rivaliteit met de Sovjet-Unie minder inbreng toe van de meer neutrale Afrikaanse en Aziatische leden,

maar naarmate de detente inzette, raakten ideeën over ontwikkelingsbeleid losgekoppeld van de gepolariseerde wereldorde en kon het uitgroeien tot een onafhankelijk beleidsdomein.⁶⁸

De Derde Wereld (en de Tweede)

Met die toegenomen aandacht voor de voornaamste slachtoffers van de Koude Oorlog zijn we bij het tweede paradigma van Westad beland. Voor hem waren het postkoloniale geweld en de vele politieke regimewissels in het Globale Zuiden het belangrijkste resultaat van de Koude Oorlog. Onder invloed van dit conflict verergerde de dekolonisatie de levensomstandigheden van veel mensen doordat de nieuwe politieke elites vaak noodgedwongen kapitalistische dan wel socialistische ideologieën gingen aannemen in hun strijd tegen binnenlandse vijanden (die dan naar het andere kamp werden gedreven).⁶⁹ De menselijke ellende die daaruit voortkwam, liet ook de Belgen niet onbetuigd.

Vanuit Leuven hebben Wouter Goedertier en vooral Kim Christiaens de ontmanteling van de idee dat Europa tijdens de Koude Oorlog een verdeeld continent was, vanuit deze invalshoek belicht.⁷⁰ In zijn bijdrage aan de themanummers die hij samen met Gerits, Goddeeris en Scott-Smith samenstelde, plaatste Christiaens de geschiedenis van transnationale solidariteitsbewegingen met de Derde Wereld inderdaad meer dan voorheen in een Koude Oorlogskader. Hij kwam tot de conclusie dat de initiatieven vaak van achter het Gordijn kwamen. De gezamenlijke Oost-West-solidariteit met het Zuiden zou zelfs een bron van detente hebben gevormd,

67. MAGALY RODRIGUEZ-GARCIA, *Liberal Workers of the World, Unite? The Icfu and the Defence of Labour Liberalism in Europe and Latin America (1949-1969)*, Oxford, 2010; PATRICK PASTURE, *Histoire du syndicalisme chrétien international. La difficile recherche d'une troisième voie*, Paris, 1999.

68. PETER VAN KEMSEKE, *Towards an Era of Development. The Globalization of Socialism and Christian Democracy, 1945-1965*, Leuven, 2006, p. 284.

69. ODD ARNE WESTAD, *The Global Cold War: Third World Interventions and the Making of Our Times*, Cambridge, 2005; IDEM, “The New International History...”, p. 561-564.

70. KIM CHRISTIAENS, IDESBALD GODDEERIS, et WOUTER GOEDERTIER, « Inspirés par le sud? Les mobilisations transnationales est-ouest pendant la guerre froide », *Vingtième Siècle*, 109/1, 2011, p. 155-68.

in de zin dat Noord-Zuid-netwerken de weg plaveiden voor Oost-Westontmoetingen.⁷¹ Sinds 2009 kon Christiaens hierbij bouwen op doctoraal en postdoctoraal onderzoek over het Belgische activisme voor de linkse zaak in onder meer Cuba, Nicaragua, Vietnam, Brazilië, en Chili.⁷² Nog belangrijk in zijn werk is de vaststelling dat de initiatieven voor die bewegingen ook vaak uit de doellanden zelf kwamen (ballingen, etc.). Het meer sociaal-wetenschappelijke onderzoek van Goedertier plaatst het Belgische activisme minder expliciet binnen een Koude Oorlogskader en richt zich op de solidariteit van voornamelijk christelijke middenveldorganisaties ten voordele van de antiapartheidsbeweging in Zuid-Afrika.⁷³ Recent rondde John Nieuwenhuys aan de ULB een doctoraatsproject af over de Belgische solidariteit met de Palestijnen.⁷⁴ De expertise op dit domein is ondertussen ook over de taalgrens (en de grens met Nederland) heen gebundeld in een verzameling essays die de vooroorlogse wortels van de internationale solidariteitsbewegingen benadrukken en de Koude Oorlogsdichotomie waarin die lang zijn geplaatst, compliceren door onder meer inteme conflicten, mislukkingen en concurrerende ideologische uitingen van solidariteit centraler te plaatsen.⁷⁵ Nog recentier onderzoek belicht de ideeën en praktijken van deze sociale bewegingen tijdens de overgangperiode van de Koude Oorlog naar de Nieuwe Wereldorde, toen heel wat Belgische en andere Westerse Ngo's hun aandacht van de Derde naar de voorafmalige Tweede Wereld verschoven.⁷⁶

Uit het werk van Christiaens blijkt dat de drijvende krachten van de Belgische solidariteitsbewegingen vaak communisten waren. Vanwege hun internationale netwerken fungeerden zij als geprivilieerde partners van emancipatoire krachten in de postkoloniale wereld. Niettemin, aldus Christiaens, zijn de Belgische communisten wat genegeerd in de geschiedenis van internationaal georiënteerde bewegingen en zou het hen ook in de meer algemene historiografie 'niet goed zijn vergaan'.⁷⁷ Maar hoe zat het toen precies met de geschiedschrijving over deze strijders voor de Derde Wereld, die in het België van de Koude Oorlog vooral gezien werden als vertegenwoordigers van de Tweede Wereld?

Christiaens verwijst naar een historiografisch artikel uit 2009. Daarin betoogt Goddeeris dat de geschiedschrijving over het Belgische communisme gedomineerd wordt door "people who are involved in Marxism", met als gevolg dat "communism is largely approached from a very positive angle". Vooral het werk van ULB-historici José Gotovitch en Anne Morelli zou daardoor "the dogmatic character and the scientific pretension of the communist movement" evenals "the totalitarian character and the crimes of the communist regimes" negeren, wat des te opmerkelijker zou zijn vermits die auteurs "other regimes with a far greater degree of criticism" hebben benaderd. Wat meer specifiek het Koude Oorlogsonderzoek betreft, kaart Goddeeris aan dat dergelijke geschiedschrijving de internati-

71. KIM CHRISTIAENS, "From the East to the South, and Back? International Solidarity Movements in Belgium and New Histories of the Cold War, 1950s–1970s", *Dutch Crossing*, 39/3, 2015, 187-203.

72. IDEM, *Orchestrating Solidarity. Third World Agency, Transnational Networks and the Belgian Mobilization for Vietnam and Latin America (1960s-1980s)*, doctoraatverhandeling, KU Leuven, 2013; IDEM, "Voorbij de 1968-historiografie? Nieuwe perspectieven op internationale solidariteitsbewegingen en de Koude Oorlog. Kritische reflecties en commentaren vanuit België", *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 128/3, 2015, p. 377-406.

73. WOUTER GOEDERTIER, *The Ambiguity of Solidarity. Belgium and the Global Struggle against Apartheid*, doctoraatverhandeling, KU Leuven, 2015; IDEM, "Erst Radikal, dann Liberal? Die Belgische Anti-Apartheid-Bewegung in den 1980er Jahren", in HANNO BALZ und JAN-HENRIK FRIEDRICH (Hg.), *'All We Ever Wanted': Eine Kulturgeschichte Europäischer Protestbewegungen der 1980er Jahre*, Berlin, 2017, p. 214-30.

74. JOHN NIEUWENHUY, « La cause palestinienne en Belgique : enjeux d'une histoire par le bas », *Contemporanea* 39/2 (2017). Zie aan de ULB ook het nog lopende doctoraatsonderzoek van CHARREL ROEMER, « 'Solidaires!' Aperçu historiographique du combat anti-Apartheid en Belgique », *Contemporanea*, 38/3 (2019).

75. CHRISTIAENS, NIEUWENHUY, and ROEMER, *International Solidarity in the Low Countries...*

76. Zie het onderzoek van Manuel Herrera Crespo aan het KADOC: https://kadoc.kuleuven.be/8_projecten/2018/2018_04_oost-europa.

77. CHRISTIAENS, "From the East to the South..." p. 217.

onale dimensie van het Belgisch communisme louter beschrijft vanuit de meer Moskou-kritische lijn die de BKP tussen 1965 en 1985 aannam, en daardoor de aandacht afleidt van minder fraaie gebeurtenissen zoals de goedkeuring door de BKP van de Sovjetinval in Hongarije in 1956.⁷⁸ Goddeeris ontwaart wel een generatiewissel buiten de ULB: terwijl daar de eerste historici van het Belgische communisme – hij noemt Rudi Van Doorslaer en Rik Hemmerijckx – nog behoorden tot “a generation that has experienced the cold war” en daardoor de stroming “with criticism, but also with sympathy and involvement” benaderden, komen de jongere onderzoekers uit een “de-ideologized generation”. Hier bespreekt Goddeeris enkel het doctoraatsonderzoek van Eva Schandevyl over de Belgische communistische intellectuelen tijdens de vroege Koude Oorlog en de (tot artikel omgevormde) licentiaatsverhandeling van Widukind De Ridder over de uitsluitingen uit de BKP in dezelfde periode. Omdat zij na het behalen van hun diploma andere onderzoekslijnen hebben aangeboord, zijn ze “not ‘mesmerized’ by the subject” en hebben ze “passions and ideals” vervaangen door “distance and analysis.” Met dat laatste lijkt Goddeeris te bedoelen dat ze in tegenstelling tot de oudere auteurs niet langer sociale geschiedenis schrijven vanuit een politiek perspectief, maar “the cultural ... and even ... the linguistic turn” hebben gemaakt. Hun “distance” tot het communisme betreft echter niet enkel de ideologie maar ook het studiegebied, waardoor je niet echt van een generatiewissel kan spreken. Het pad naar een niet-ideologische en analytische evaluatie van het Belgisch communisme tijdens de Koude Oorlog lag dus open voor Christiaens’ onderzoek over het communistische aandeel in de solidariteitsbewegingen.

Als je Goddeeris’ analyse legt naast het iets eerder verschenen historiografische overzicht van Gotovitch, krijg je een ander verhaal. Gotovitch kent aan zijn eigen werk en aan dat van Van Doorslaer net een centrale plaats toe in het bewerkstelligen van “une approche ‘déconfessionalisée’ de l’histoire du parti.” Of in de terminologie van de klassieke Koude-Oorlogshistoriografie: waar je zou kunnen opperen dat Goddeeris het werk van Gotovitch en co. als orthodox voorstelt, in de zin dat dit het positieve zelfbeeld van de partij reproduceert, ziet Gotovitch zichzelf en Van Doorslaer net als revisionistisch. Het verschil met de aanpak van Christiaens zit deels in het tweede deel van het citaat: het gaat hier in de eerste plaats om interne partijgeschiedenis en om de wederwaardigheden van de instellingen verbonden met de zuil in het Belgische politieke bestel.

Voor de overgang naar de vroege Koude Oorlogsperiode looft Gotovitch met name Hemmerijckx’ politiek-institutionele analyse van de machtsstrijd tussen sociaal-democraten en communisten binnen de vakbond ABVV.⁷⁹ Als standaardwerk voor de ruimere naoorlogse geschiedenis haalt hij Nicolas Naifs boek uit 2004 aan over de moeilijke weg naar het Belgische eurocommunisme. Deze herwerkte licentiaatsverhandeling besteedt ruime aandacht aan het Koude-Oorlogsectarisme van de BKP in de jaren 1950 en aan hoe de Belgische communisten de taal als constitutieve factor van de werkelijkheid beschouwden.⁸⁰ Opmerkelijk genoeg ontbreekt het in de selectie van Goddeeris. Gotovitch daarentegen noemt De Ridder niet bij naam en plaatst het werk van Schandevyl in “un courant historiographique dans l’air du temps.” Wat Goddeeris ziet als revisionisme wordt hier dus een soort van post-revisionisme. De intellectueel als onderwerp zou bovendien

78. GODDEERIS, “Passions and Ideals...”. Goddeeris lijkt vooral aanstoot te nemen aan een in 2008 door de communistische archiefinstelling Carcob georganiseerd congres over deze thematiek. Wetenschappelijk directeur Gotovitch stond in zijn openingsrede toch wel tamelijk lang (qua tekst 1/5 van het geheel) stil bij Hongarije 1956, waarvan hij onder meer zei: “À Budapest, la répression est violente et soviétique.” Zie <http://www.carcob.eu/IMG/pdf/autre_printemps_-_1_les_enjeux_du_passe.pdf>

79. RIK HEMMERIJCKX, *Van Verzet tot Koude Oorlog, 1940-1949. Machtsstrijd om het ABVV*, Brussel, 2003.

80. Zie EVA SCHANDEVYL, “Naïf, Nicolas, *L’Eurocommunisme en Belgique. Crises et débats autour d’une voie belge au socialisme (1954-1982)*, Bruxelles, 2004”, in *BEG*, 17, 2006, p. 311-320.

“par sa visibilité une relative facilité à traiter” in zich dragen.⁸¹ Uiteraard erkent Gotovitch wel de meerwaarde van deze cultuurhistorische benadering, maar zijn opmerking illustreert niettemin het bestaan van erg verschillende visies over de manier waarop de geschiedenis van het Belgisch communisme tijdens de Koude Oorlog zou moeten worden geschreven. Wat vooral nog ontbreekt, is een analyse van de KPB als economische actor en bemiddelaar in het Oost-Westconflict.⁸²

Technologie

Een dergelijke divergentie ontbreekt bij het onderzoek naar Westads derde paradigma. Terwijl de circulatie van technologische kennis in de internationale historiografie de laatste tien jaar verder is uitgediept, vond deze invalshoek immers veel minder weerklank in België.⁸³ Het gaat hier niet enkel om de technologie achter kernwapens en kernenergie, maar ook om de relatie tussen de Koude Oorlog en de wetenschap die technologie creëert. Volgens Westad raakte de Sovjet-Unie geïsoleerd omdat haar leiders teveel focusten op de strategisch-militaire doeleinden van technologie en te weinig op burgerlijke applicaties ervan in wereldwijde communicatienetwerken. Die dienden uiteindelijk vooral de belangen van het *global capital*.⁸⁴ De Koude Oorlog was inderdaad ook een strijd om de producten van de wetenschap, en zowel de Verenigde Staten als de Sovjet-Unie voedden die door grote investeringen in de ontwikkeling van transport en communicatie, maar ook

biologie en geneeskunde (vanuit de vraag wie de beste gezondheidszorg kon leveren) en onderwijs en opleiding (om op die manier ook een zo groot mogelijk ‘leger’ van hooggeschoolden te creëren).⁸⁵

Een van de drijvende krachten achter deze wedloop om technologische innovatie was de wereldwijde toename van energiebronnen. Net daar had België aanvankelijk een comparatief voordeel. Met name de uraniumvoorraden in zijn kolonie waren al op het einde van de Tweede Wereldoorlog cruciaal voor de ontwikkeling van Amerikaanse atoombommen. De Congolese uraniumleveringen werden, in theorie althans, niet enkel met geld vergoed maar ook via participatie in de commerciële toepassingen van kernenergie. Hoe dat uiteindelijk tot de oprichting in de vroege jaren 1950 van het SCK in Mol en in de jaren 1970 van de kerncentrales van Doel en Tihange heeft geleid, hoe ver dat delen van technologische *know-how* precies ging en welke actoren hier welke rol speelden, is weliswaar in grote lijnen bekend maar het fijne weten we daar nog lang niet van.⁸⁶ Net hier situeert zich een van de nieuwste pistes in het internationale Koude Oorlogsonderzoek, dat van de technodiplomatatie: het strategische gebruik van technologie om buitenlandpolitieke doelen te realiseren.⁸⁷ Die doelen waren zowel van militaire als van burgerlijke aard. Recente microstudies wijzen op de circulatie van deze kennis zowel binnen als tussen de blokken. Verder besteden ze niet alleen aandacht aan de politieke en diplomatieke elite maar ook aan actoren met flexibele identiteiten, *knowledgeable bodies* die vaak tegelijk wetenschapper

81. GOTOVITCH, « En guise d'introduction... », p. 27 en 36.

82. Het lopende doctoraatsonderzoek van Thomas Briamont (U Liège) over de relaties tussen België en de DDR tijdens de Koude Oorlog brengt hierin wellicht snel verandering.

83. Een uitzondering vormen de uitlopers van Deloges onderzoek naar de wapenfabrieken van FN. Zie met name de oproep tot verder onderzoek in PASCAL DELOGE, « 1951-1961, une décennie pour mobiliser la nation belge en guerre froide ? », in VINCENT DUJARDIN, PIÈRE TILLY et QUENTIN JOUAN (dir.), *Hommes et Réseaux: Belgique, Europe Et Outre-Mers: Liber Amicorum Michel Dumoulin*, Bruxelles, 2013.

84. WESTAD, “The New International History...”, p. 556-560.

85. IDEM, “The Cold War and the International History...”, p. 11-13.

86. Zie MARTIN KOHLRAUSCH en HELMUTH TRISCHLER, *Building Europe on Expertise. Innovators, Organizers, Networkers*, Basingstoke, 2014, p. 221-222. Kohlrusch en Trischler baseren zich vooral op PIÈRE BUCH et JACQUES VANDERLINDEN, *L'uranium. La Belgique et les Puissances. Marché de dupes ou chef d'œuvre diplomatique ?*, Bruxelles, 1995. Buch en Vanderlinden putten dan weer grotendeels uit de studies van Helmrreich, waaronder JONATHAN HELMRREICH, *Gathering Rare Ores. The Diplomacy of Uranium Acquisition*, Princeton, 1988.

87. STEFAN GUTH, “From close call to close contacts: transsystemic technodiplomacy and cooperation in the civilian uses of nuclear power, 1963-79”, *Cold War History*, 21/4, 2021, p. 491-508.

en diplomaat waren en opereerden in dit hybride domein dat zowel een technisch-wetenschappelijke als geopolitieke en sociaaleconomische dimensie had.⁸⁸ Nieuw onderzoek, zo stelt Stefan Guth, zou zich kunnen richten op “the political ‘fringes’ of the socialist and the capitalist camps” om een reductionistisch *superpower*-perspectief te vermijden. Hier ligt voor de Belgische casus nog veel onontgonnen terrein, zeker als je de uitwisseling van wetenschappelijke inzichten en technologische kennis wat ruimer neemt.⁸⁹

III. Het anticommunisme in België: enkele onderzoekspistes

Veel van het hierboven vermelde onderzoek suggereert dat het nogal meeviel met de vijandige bipolariteit van de Koude Oorlog. Tijdens de detente was dat misschien ook zo in een land als België. De onderzoekers die de diverse Belgische promotoren van de internationale ontspanning in kaart brachten, hebben het monolithische beeld van West-Europa als een geheel van anticommunistische samenlevingen afdoende genuanceerd. Christiaens suggereert dat de idee van de anticommunistische Belgische maatschappij, of toch van een anticommunistisch middenveld, mede ontstond doordat historici veelal het anticommunisme hebben aangeduid als katalysator voor de mobilisatie van Belgische groepen vanwege wat in het buitenland gebeurde.⁹⁰ Toch blijven dergelijke verhalen schaars en vooral gefocust op ‘momenten van intensivering’ van het anticommunisme naar aanleiding van gebeurtenissen in Oost-Europa, zoals de Hongaarse Opstand in 1956, de Praagse Lente in 1968 of de Poolse crisis van de vroege jaren 1980. Die momenten volstaan echter niet om de impact van het anticommunisme in België tijdens de Koude Oorlog

te vatten. Dat drong al vroeg in de twintigste eeuw de Belgische maatschappij binnen en kon na de Tweede Wereldoorlog diep wortelen via onder meer de propaganda van allerlei netwerken en organisaties. De duurzaamheid van die houding ten aanzien van het communisme in Westerse landen blijkt in de stijgende populariteit van ideeën zoals de opkomst van een ‘cultuumarxisme’ en andere anticommunistische elementen uit het discours van populistisch rechts. Inzicht in dit polariserende interpretatiekader en in de evolutie ervan kan ons beter doen begrijpen hoe de Belgen betekenis gaven aan de Koude Oorlog. Het historisch onderzoek naar het anticommunisme in België vertoont echter belangrijke hiaten, zeker wat betreft de anticommunistische netwerken en sleutelmomenten van intensief anticommunisme zoals tijdens de Korea-oorlog. Dit deel evalueert dit onderzoek en wil aanzetten geven om die hiaten op te vullen.

Net als elders in Europa had de Belgische politieke elite sinds de Russische Revolutie de oudere angst voor het rode gevaar grotendeels gereduceerd tot anticommunisme, een idee die ze vanaf dan zouden operationaliseren om kolonisatieprocessen, sociale en politieke verstarring en machtsuitbreiding van de ordediensten te legitimeren.⁹¹ Gotovitch focuste daarbij vooral op de periode voor 1947.⁹² Zijn verzamelbundel *La peur du rouge* uit 1996 bevat slechts één bijdrage over het naoorlogse anticommunisme. Medesamensteller en ULB-collega Pascal Delwit belicht daarin het fenomeen binnen de Belgische socialistische partij tot ongeveer 1954 en besluit dat het anticommunisme er pas begin 1948 echt doorbreekt, ongeveer gelijktijdig met de bocht van voorman Spaak dus. Die cultiveerde met succes de vrees voor binnenlandse communistische agitatie en militaire actie van de Sovjet-Unie en slaagde er

88. Zie ook JOHN KRIGE, “Technodiplomacy: A Concept and its Application to U.S.-France Nuclear Weapons Cooperation in the Nixon-Kissinger Era”, *Federal History*, 12, 2020, p. 99-116.

89. Naar analogie van onderzoek naar grensoverschrijdende actoren uit andere, kleinere landen aan weerszijden van het IJzeren Gordijn. Zie AUTIO-SARASMO and MIKLÓSSY, *Reassessing Cold War Europe*; en MIKKONEN and KOIVUNEN, *Beyond the Divide...*

90. CHRISTIAENS, “From the East to the South...”, p. 217.

91. PASCAL DELWIT et JOSÉ GOTOVITCH, « La peur des rouges », in *Idem* (dir.), *La peur du rouge*, Bruxelles, 1996, p. XI-XII.

92. Zie evenwel JOSÉ GOTOVITCH, « Un procès en guerre froide: Le chemin tortué du conseiller Buch », *Académie Royale de Belgique. Bulletin de la Classe des Lettres*, 2011, p. 113-46.

tegelijk in de linkerzijde van de partij buitenspel te zetten.⁹³ Tegelijk voerde Carel Horstmeier aan dat, zeker in vergelijking met Nederland en de Duitse Bondsrepubliek, het anticommunisme nauwelijks het beleid bepaalde in de lange periode dat Spaak de Belgische diplomatie domineerde. De impact ervan zou wel toenemen toen de christendemocraten het buitenlands beleid halverwege de jaren 1960 overnamen.⁹⁴

Het anticommunisme van de politieke elite was in de vroege jaren 1980 al behandeld in enkele bijzonder activistisch geschreven licentiaatsverhandelingen in de politieke wetenschappen en de criminologie.⁹⁵ Een daarvan resulteerde in *De Koude Oorlog in België* van Hans Dierckx en Jenny Depraetere. De algemene en eendelige titel verhuut dat het hier enkel gaat over “de Belgische Koude-oorlog tegen de Belgische communistische partij en het linkse verzet.” Na een aaneenschakeling van kritiekloze overnames uit de communistische pers besluiten de auteurs dat “in België de Koude Oorlog eindigde in 1952”, toen de KPB “verschrompeld” was en het verzet “alle glans en prestige verloren” had. Dat was het resultaat van een campagne van de “gevestigde staat” met steun van “clandestiene fascistische organisaties”.⁹⁶ Ondanks de normatieve insteek en de methodologische tekortkomingen van dit boek, illustreert het wel dat het anticommunisme een vlag met vele ladingen was en niet enkel een zaak van de beleidsmakers, maar ook van allerlei private organisaties.

Anticommunistische netwerken

Uiterst rechtse groeperingen zoals die waarnaar Depraetere en Dierckx verwijzen, hebben al tamen

lijkwat historiografische aandacht gekregen, zoals verder zal blijken. Uiteraard hebben historici ook andere in België actieve anticommunistische netwerken bestudeerd. Zo wees Pieter Lagrou op de impact van de Koude Oorlogspolarisatie op de werking van nationale en internationale organisaties van slachtoffers van nazi-vervolgung, die vanaf de jaren 1950 steeds meer verdeeld raakten tussen antifascisten enerzijds en anticommunisten anderzijds.⁹⁷ In hun onderzoek naar de naoorlogse Poolse gemeenschap in België beschreven Goddeeris en Venken hoe zowel de communistische regering als de anticommunistische ballingen probeerden om die gemeenschap te polariseren.

De ideeën over en acties tegen het communisme van uiterst rechtse netwerken tijdens de vroege Koude Oorlog werden al in de jaren 1980 uitgediept door Rudi Van Doorslaer en Etienne Verhoeyen in hun ophefmakende boek over de moord op de communistische volksvertegenwoordiger Julien Lahaut in 1950. De auteurs besteedden daarin ruime aandacht aan het anticommunistische klimaat waarin de moord tot stand was gekomen. Het motief plaatsten zij vooral in het kader van de koningskwestie. De moord was “een poging tot provocatie vanwege de ultra’s in het Leopoldistische kamp om de consensus rond kroonprins Boudewijn teniet te doen.”⁹⁸ Van Doorslaer en Verhoeyen slaagden erin enkele clandestiene Belgische ultraconservatieve netwerken te reconstrueren en hun werkwijzen en connecties met de politieke en financiële elite bloot te leggen.

Het dertig jaar later aan het CegeSoma gevoerde onderzoek van Emmanuel Gerard, Widukind De Ridder en Françoise Muller ging verder op

93. PASCAL DELWIT, « L’anticommunisme comme instrument de mobilisation du parti socialiste belge de 1945 à 1954 », in DELWIT et GOTOVITCH, *La peur du rouge*, p. 127-136.

94. CAREL HORSTMEIER, “Die DDR und Belgien (1949-1972)”, in ULRICH PFELL (H.g.), *Die DDR und der Westen. Transnationale Beziehungen 1949-1989*, Berlin, 2001, p. 309-28.

95. Zie met name CHANTAL BAMPIS, *De Koude Oorlog en de gevolgen voor de socialistische arbeidersbeweging. Een evaluatie van haar anti-communistische houding*, licentiaatsverhandeling, VU Brussel, 1982, p. 322.

96. HANS DEPRAETERE EN JENNY DIERCKX, *De Koude Oorlog in België*, Berchem, 1985, inleiding, p. 55, besluit.

97. LAGROU, *The Legacy of Nazi Occupation...*, hoofdstukken 12 en 14. Vooral de figuur van de sociaaldemocraten en pro-Atlantische propagandist Hubert Ha lin spreekt tot de verbeelding, zie p. 282-285.

98. RUDI VAN DOORSLAER EN ETIENNE VERHOEYEN, “De moord op Lahaut: 25 jaar later”, in IDEM, *De moord op Lahaut*, 2010, p. 11 en 21.

Rudi Van Doorslaer - Etienne Verhoeyen

De moord op Lahaut

Het communisme als binnenlandse vijand

VIVE LA
REPUBLIQUE
11 AUGUSTUS 1950

KRITAK

De moord op Julien Lahaut uit 1985, een pionierswerk over anticommunistische netwerken in België.

Emmanuel Gerard (ed.)
Widukind De Ridder
Françoise Muller

Wie heeft LAHAUT vermoord?

DE GEHEIME
KOUDE OORLOG
IN BELGIË

DAVIDSFONDS
UITGEVERIJ

Wie heeft Lahaut vermoord ? uit 2015 zette het onderzoek van Van Doorslaer en Verhoeyen verder en plaatste het Belgische anticommunisme nog meer in een Koude Oorlogskader.

het ingeslagen pad⁹⁹. Met grote nauwgezetheid (en toegang tot normaliter ontoegankelijke bronnen) wisten zij veel hypothesen van het eerdere onderzoek te bekrachtigen of bij te stellen. Meer dan hun voorgangers plaatsten zij de moord in het kader van de Koude Oorlog en de voorlopige climax daarvan na het uitbreken van de Korea-Oorlog eerder die zomer. De Koningskwesitie was hooguit de aanleiding. Lahaut zou namelijk een agent zijn geweest van de Sovjet-Unie, waarmee het voor de moord verantwoordelijke netwerk 'in oorlog' was. Het stond onder leiding van oud-verzetstrijder André Moyon en werd de hand boven het hoofd gehouden door conservatieven uit de politieke, financiële en rechterlijke wereld.¹⁰⁰ Het netwerk was tegelijk actief in de Belgische kolonie, waar de leden vaak nauw met de autoriteiten samenwerkten en hen al dan niet via misinformatie waarschuwden voor het 'communistische gevaar'.¹⁰¹

Anne-Sophie Gijs heeft deze zijpiste van het Cege-Soma-onderzoek ongeveer gelijktijdig uitgewerkt in haar gepubliceerde doctoraat over het anticommunisme in Congo van na de Eerste Wereldoorlog tot de onafhankelijkheid. Wat betreft « l'action parasitaire de réseaux d'informateurs privés, (tel le réseau Crocodile d'André Moyon) », toont Gijs trefend aan hoezeer hun invloed « s'est puissamment fait sentir », althans in de eerste helft van de jaren 1950, in de hoogste regionen van de macht.¹⁰²

Deze studies leverden een goed beeld op van de geheime netwerken van het antidemocratische anticommunisme eind jaren 1940 en begin jaren 1950. Omdat de boeken over Lahaut vooral een moordzaak willen oplossen en Gijs voornamelijk focust op het beleid van de politieke elite (en de invloeden daarop), blijven belangrijke aspecten van dit

clandestiene anticommunisme onderbelicht. Het gaat de auteurs immers over het achterhalen van de creatie en *modus operandi* van die netwerken en "leurs liaisons avec les tenants du pouvoir."¹⁰³

Wat de periode na de jaren 1950 betreft, bestaat er meer historiografische onduidelijkheid. Dat geldt voor de Belgische implicatie in anticommunistische agitatie in postkoloniaal Congo, maar ook voor dergelijke initiatieven in de voormalige metropool. Op het einde van hun boek stellen Gerard en co. de pertinente vraag of Moyens "private inlichtingen en actienetwerk, dat niet terugschrikte voor terreur en zich gedekt wist door belangrijke vertegenwoordigers van de publieke veiligheidsdiensten, in rook opgegaan" was.¹⁰⁴ Hoe evolueerden zulke clandestiene netwerken inderdaad in tijden van verminderde polarisering in de jaren 1960 en 1970, en later nieuwe spanningen in de jaren 1980? Een vraag naar continuïteit behelst tevens een blik op de wortels van die netwerken, die terug reikten tot voor de Tweede Wereldoorlog. Voor de meer elitaire antidemocratische anticommunistische netwerken, die eerder 'discreet' dan clandestien te noemen zijn, is er al wel wat in kaart gebracht.

Opvallend hierbij is een zekere polarisering van de opvattingen. Aan de ene kant heeft de visie die onderzoeksjournalist Walter de Bock indertijd ontwikkelde, zijn weg gevonden naar de historiografie via het doctoraat van Klaartje Schrijvers. In haar *L'Europe sera de droite ou ne sera pas* betoogt Schrijvers dat een 'aristocratie van de geest' bestaande uit 'uiterst rechtse', veelal katholieke leden van de politieke, financiële en militaire elite achter de schermen invloed uitoefende op de Europese eenmaking met als doel een anticommunis-

99. Daarbij ook voortbouwend op het werk van o.a. Francis Balace over Leopoldisme en extreem rechts.

100. EMMANUEL GERARD, WIDUKIND DE RIDDER EN FRANÇOISE MÜLLER, *Wie heeft Lahaut vermoord? De Geheime Koude Oorlog in België*, Leuven, 2015.

101. IDEM, *Wie heeft Lahaut vermoord?...*, p. 76-81.

102. GIJS, *Le pouvoir de l'absent...*. Het tweede citaat staat op p. 28; het eerste komt uit IDEM, « Une ascension politique teintée de rouge. Autorités, Sécurité de l'état et grandes sociétés face au "danger Lumumba" avant l'indépendance du Congo (1956-1960) », *BTNG*, 42/1, 2012, p. 11-58 (op p. 13). Zie ook IDEM, "Fighting the Red Peril in the Congo. Paradoxes and Perspectives on an Equivocal Challenge to Belgium and the West (1947-1960)", *Cold War History* 16/3, 2016, p. 273-90.

103. IDEM, *Le pouvoir de l'absent...*, p. 28.

104. GERARD, DE RIDDER EN MÜLLER, *Wie heeft Lahaut vermoord?*, p. 291.

tisch en antidemocratisch Europa te creëren. Spin in het web dat al die netwerken verbond was de Franstalige Vlaming Florimond Damman, van wiens correspondentie De Bock in de jaren 1980 uitvoerig nota had kunnen nemen. Niettegenstaande Schrijvers' minutieuze reconstructie van Dammans netwerken, overtuigen haar onderzoeksresultaten niet helemaal. Knelpunten zijn een weinig onderbouwde normatieve representatie van deze elite; een soms markant gebrek aan historische kritiek, niet enkel voor het corpus dat De Bock creëerde maar ook voor de bevindingen van heel wat dubieuzer onderzoeksjournalisten; en een schaarse inzet van historiografische literatuur die de Koude Oorlogscontext waarin de actoren bewogen, had kunnen duiden.¹⁰⁵ Belangrijker nog is dat de impact van deze elite nergens echt wordt aangetoond maar al te vaak wordt gesuggereerd door een beroep te doen op het gezond verstand van de lezer.

Aan de andere kant lijken historici die de periode zelf beleefden de anticommunistische netwerken en hun vertakkingen in België, soms via een vergelijkbare appel aan de *common sense*, voor te stellen als bestaande uit vreemde vogels met vreemde plannetjes die zeker vanaf de jaren 1960 eigenlijk niet langer ernstig werden genomen door de mensen aan de macht.¹⁰⁶ Vanuit een breder begrip over hoe macht werkt in het internationale systeem van de Koude Oorlog en vanuit de erkenning dat een meer diepgaande studie van informele netwerken wel degelijk toelaat om de

circulatie van ideeën over beleidsvorming in kaart te brengen, lijkt een middenweg hier historisch accurater. Zulke netwerken kunnen wel degelijk hebben gefungeerd als horizontale en verticale communicatiekanalen met het oog op het screenen en lijmen van invloedrijke personen en om beleidsopties op elkaar af te stemmen.

Voor zulke onderzoekspistes bevat de bestaande Belgische historiografie niet meer dan aanzetten. Een eerste mogelijke verdieping betreft ideologie: het idee ënkader dat die netwerken samen hield en hun praktijken vormgaf. Dat gaat onder meer over de zelfrepresentatie van de leden en hun positionering tegenover het officiële beleid. Van Gerard weten we dat Moyeen zijn kornuiten zichzelf zagen als een "stay behind group prepared to act as resistance fighters should the Soviet Union take over Belgium."¹⁰⁷ Hoe legitimeerden zij dit en hoe verhielden zij zich tegenover de officiële stay-behind-netwerken die in die tijd werden opgezet?¹⁰⁸ Het gaat ook over hun analyse van de Belgische (en Europese) maatschappij en zowel de bedreigingen als de opportuniteiten die zij in dit verband percipieerden. Dat valt onder meer te reconstrueren aan de hand van inteme nota's en publicaties van deze anticommunisten.¹⁰⁹ Met name blaadjes als *Septembre, Vrai en Europe-Amérique* vragen om aan een discoursanalyse te worden onderworpen, om zo te weten te komen hoe zij te werk gingen om de publieke opinie en het politieke klimaat te beïnvloeden.¹¹⁰

105. KLARTJE SCHRIJVERS, *L'Europe sera de droite ou ne sera pas ! De netwerking van een neo-aristocratische elite in de korte 20ste eeuw*, doctoraatverhandeling, UGent, 2007. Schrijvers recupereerde delen van dit onderzoek, zonder de voetnoten weliswaar, in een boek dat vooral haar relatie met Walter De Bock belicht: IDEM, *Het archief van Walter. De onderzoeksjournalist, de historica, de waarheid*, Berchem, 2020.

106. Zie met name FRANCIS BALACE, « Pierre Joly, le passeur d'illusions. Faux activiste ou vraie barbouze ? », in OLIVIER DAR D, *Doctrinaires, vulgarisateurs et passeurs des droites radicales au XXe siècle (Europe-Amérique)*, Bruxelles, 2012 p. 99-126. Een vergelijkbare visie vind je terug in CATHERINE LANNEAU, « Du gaullisme à la droite radicale. Les étranges 'compagnons de route' belges de l'Europe gaullienne », in dezelfde verzamelbundel.

107. EMMANUEL GERARD, "The Murder of Julien Lahaut (1950) and the Anti-Communist Campaign in Belgium", *Dutch Crossing*, 40/1, 2016, p. 54-67 (p. 64).

108. Hierover zijn in 2016 aan de UCL masterscripties verdedigd die ook tot artikel zijn herwerkt in MARC COOLS, EMMANUEL DEBRUYNE et al. (red.), *Stay Behind. Cahiers Inlichtingens studies 8*, 2017: MAXIME BRUGGEMAN, « Le SDR A VIII : structure et missions d'un réseau stay behind en Belgique, 1949-1991 », p. 35-54; FLORIAN BABUSIAUX, « Le stay behind belge entre histoire et théories du complot: un quart de siècle d'idées et de littérature sur un réseau secret en Belgique (1990-2015) », p. 15-34.

109. Wat de eerste bron betreft, wijzen Gerard en co. op de honderden maandverslagen door Moyeen in het archief van toenmalig minister van Binnenlandse Zaken Albert de Vleeschauwer.

110. Zie CATHERINE LANNEAU, « Europe-Amérique/Europe-Magazine: un hebdomadaire belge, organe de l'extrême droite française, 1945-1960? », in OLIVIER DAR D, *Supports et vecteurs des droites radicales au XXe siècle (Europe-Amériques)*, Bruxelles, 2013, p. 65-90. Dit artikel gaat eerder over de reacties van de Franse diplomatieke en politieke elite op de inhoud van het tijdschrift.

De netwerken van de Belgische anticommunisten stopten ook niet aan de grens. Iemand als Moyon maakte vaak reizen naar West-Europese landen waar het ‘rode gevaar’ imminent zou zijn geweest. Een tweede piste is die van de transnationale dimensie van het anticommunisme. Die is voor de Belgische casus weinig uitgewerkt. Om te begrijpen hoe anticommunisten hun belangen ontwikkelden en percipieerden, en daarnaar handelden, moeten we inzicht krijgen in de complexe mechanismen van internationale transfers van ideeën tussen gelijkaardige gemeenschappen in andere delen van West-Europa, maar ook aan de andere kant van zowel de Atlantische Oceaan als het IJzeren Gordijn.

De antidemocratische anticommunisten zetten maar een deel op van de vele anticommunistische netwerken die België tijdens de Koude Oorlog telde. In hun verzamelbundel *Transnational Anti-Communism and the Cold War* wijzen Luc Van Dongen, Stéphanie Roulin en Giles Scott-Smith erop dat anticommunisme nu eenmaal een erg flexibel label is, in de zin dat de communistische ideeën vanuit heel verschillende invalshoeken zijn bestreden, “ranging from its designation as an “evil” and a contagious “disease” to more measured rebuttals of its egalitarianism, justification of political violence, atheism, destruction of private property, negation of individual rights, economic collectivism, Bolshevism and dialectical materialism.” Anticommunisme herbergde bijgevolg uiteenlopende identiteiten en fungeerde dikwijls als vlag die erg diverse belangen representeerde.¹¹¹

De bovenstaande onderzoekspistes kunnen ook op die andere groepen worden toegepast. Om na te gaan hoe de Belgische context mee vormgaf aan specifieke vormen van anticommunisme, is het wel nodig om eerst een typologie op te stellen

van het Belgische anticommunisme: welke netwerken en organisaties waren er, hoe duurzaam waren ze, hoe verhieldden ze zich tot elkaar, en tot welke politieke, sociaaleconomische en culturele groepen behoorden de leden? Zeker de laatste vraag bepaalt mee de categorisering die tot de typologie moet leiden. Wat de diachronische ontwikkeling betreft, ontwaren Van Dongen, Roulin en Scott-Smith een aantal overkoepelende motivaties bij de Westerse anticommunisten. Die gingen over tegengewicht bieden tegen te verwachten en vanuit Moskou gecoördineerde agitatie, over vastberadenheid om burgers wakker te schudden, over de nood om het Sovjetcommunisme te bestuderen om het te kunnen bestrijden. De meest voorkomende strategieën waren bovendien conjunctuurafhankelijk: terwijl in de jaren 1940 en de vroege jaren 1950 het actiekader bepaald werd door inmenging van Amerikaanse agenten en een grote instroom van voormalige fascist en nazi's, noopte Chroesjtsjovs beleid van vreedzame co-existentie tot een meer positief anticommunisme. Tijdens de detente van de late jaren 1960 en de jaren 1970 kwam het mede hierdoor tot scheuren in de anticommunistische wereld. Sommigen wilden immers verder gaan op de ingeslagen weg en de detente gebruiken om het communisme via dialoog en een mensenrechtendiscours te ondermijnen, terwijl anderen volhardden in polariserende activiteiten.¹¹²

Vanwege de quasi-afwezigheid van Belgische cases in het internationale onderzoek naar anticommunisme, weten we nauwelijks hoe Belgische exponenten hiervan zich tijdens deze latere periode positioneerden.¹¹³ Leden van het meer op dialoog gerichte netwerk Interdoc vonden in 1976 wel dat de Belg Roger Cosyns-Verhaegen, een intrigerende figuur en veelschrijver die zeker een aparte studie waard is, “in de jaren vijftig is

111. LUC VAN DONGEN, ROULIN STÉPHANIE, and GILES SCOTT-SMITH (ed.), *Transnational Anti-Communism and the Cold War: Agents, Activities and Networks*, London, 2014.

112. *IBIDEM*, p. 5-7.

113. Zie evenwel het helaas ongepubliceerde BERNARD LUDWIG, *Anticommunisme et guerre psychologique en République fédérale d'Allemagne et en Europe (1950-1956). Démocratie, diplomatie et réseaux transnationaux*, doctoraatsverhandeling, Université de Paris I, 2011. Dit bevat een kort hoofdstuk over de tak van het Franse anticommunistische netwerk Paix et Liberté in België.

blijven steken” en “nog steeds in oude begrippen” van ontwrichting en psychologische oorlogvoering dacht.¹¹⁴ De man was ooit uit de KPB gezet en schreef nadien verschillende boeken over communistische infiltratie en subversieve actie, vaak gepubliceerd door zijn eigen uitgeverij in Brussel.¹¹⁵ Hij zou ‘technisch raadgever’ geweest zijn bij de Brusselse ‘denktank’ *Centre national de défense*, die geaffilieerd was met de *Ligue Internationale de la Liberté*, opgericht in 1967 door PSC’er Paul Vankerhoven, wiens privé-papieren recent ontsloten zijn door het *Centre Permanent pour la Citoyenneté et la Participation* (CPCP).

Op basis van de typologie en rekening houdend met de chronologische focus kunnen bepaalde groepen/netwerken prioritaire aandacht krijgen. Naast de antidemocratische anticommunisten zouden dat zuilgebonden organisaties en sociaal-professionele groepen kunnen zijn. Zo verdient het reeds kort geschetste sociaaldemocratische anticommunisme nadere studie en is dat wellicht nog meer het geval voor zijn liberale tegenhanger, zeker in de wetenschap dat verschillende Belgen een belangrijke rol speelden in transnationale organisaties als de *Mont Pélerin Society*, een in 1947 opgerichte, besloten gemeenschap van vooral neoliberale denkers. Het archief van de jaarlijkse bijeenkomsten van dit netwerk wordt bewaard door het Liberaal Archief in Gent. Het anticommunisme manifesteerde zich ook in alle hevigheid in de extreemrechtse Vlaams-nationalistische milieus van de jaren 1970 en 1980. Organisaties zoals het *Anti-Kommunistisch Front*

en de *Vlaamse Militanten Orde* zagen er zelfs de kern van het Vlaams-nationalisme in. Hierover is aardig wat te vinden in documentatiemappen en privé-papieren bewaard door het ADVN.¹¹⁶ Het anticommunisme binnen de katholieke zuil zou zijn geheimen dan weer kunnen prijsgeven dankzij de recente opening van de archieven van het pontificaat van Pius XII en de net gestarte projecten om deze archieven te ontsluiten. Die zouden een licht kunnen werpen op transnationale anticommunistische organisaties als het *Comité international de défense de la civilisation chrétienne*. Dat was nog maar recent voorwerp van diepgaand historisch onderzoek, voornamelijk wat zijn Duitse afdeling betreft. Dit terwijl deze “Christelijke Kominform” zeker in de beginjaren grotendeels vanuit België aangestuurd werd, onder impuls van haar voorzitter (en Belgisch premier) Paul Van Zeeland.¹¹⁷ Van Zeelands biografen besteedden bovendien nauwelijks aandacht aan dit aspect van zijn carrière. Ze wezen wel kort op zijn nauwe banden met Pius XII inzake zulke internationale kwesties.¹¹⁸ Verder weten we relatief weinig over Militanten Actie (Milac) en zijn Franstalige tegenhanger Armée Jeunesse, groepen die werkten over civiel-militaire relaties en dan vooral over kwesties van desertie en maatschappelijke trends die het geloof van jongeren in het leger ondemijsden. Het archief van Milac, een speciale sectie binnen het Jeugdverbond voor Katholieke Actie die toekomstige miliciens moest klaarmaken voor de legerdienst, bevindt zich in het KADOC. Onderzoek naar dergelijke organisaties kan de relatie tussen politiek, leger en maat-

114. GILES SCOTT-SMITH, *Interdoc. Een geheim netwerk in de Koude Oorlog*, Amsterdam, 2012, p. 277.

115. GOTOVITCH, “Historiographie...”, p. 22; ROGER COSYNS-VERHAEGEN, *Vingt-cinq ans d’impact communiste en Belgique*, Bruxelles, 1967, p. 5. In het voorwoord van dit boek portretteert Henri Bernard hem als oud-verzetman en thans strijder tegen elke vorm van totalitarisme. Dat strookte evenwel niet het beeld dat Etienne Verhoeyen van hem ophangt in JEFFREY M. BALE, *The Darkest Side of Politics, I. Postwar Fascism, Covert Operations, and Terrorism*, Abingdon, 2018, p. 98.

116. Zie JAN CAPPALLE, “De zwarte schaduw van de Vlaamse burgerij”, in WALTER DEBOCK et al. (red.), *Extrem-rechts en de staat*, Berchem, p. 67-118; KOEN VERBRUGGEN, *Alarm : inhoudelijk-deologische analyse van het strijdorgaan van de Vlaamse Militanten Orde*, licentiaatsverhandeling, UAntwerpen, 2007 (cfr. p. 78 over *Alarm* : “Aan het bestrijden van het wereldwijde anticommunisme werden in het strijdorgaan de meeste pagina’s gewijd”); en PAUL PONSIAERS, *Terrorisme in België : polarisering en politiek geweld*, Oud-Turnhout, 2020.

117. JOHANNES GROSSMANN, “The Comité International de Défense de la Civilisation Chrétienne and the Transnationalization of Anti-Communist Propaganda in Western Europe after the Second World War”, in VAN DONGEN, ROULIN, and SCOTT-SMITH, *Transnational Anti-Communism...*, p. 251-62.

118. VINCENT DUJARDIN, et MICHEL DUMOULIN, *Paul Van Zeeland. 1893-1973*, Bruxelles, 1997, p. 156-159.

schappij, en de werking van anticommunistische propaganda tijdens de Koude Oorlog vanuit een andere hoek belichten.¹¹⁹

Net als de Katholieke Kerk was de Belgische bedrijfswereld een grote *stakeholder* in de onderdrukking van extreem-links gedachtegoed. De communistische agitatie na de Eerste Wereldoorlog had de industriële elites in de meeste Europese landen overtuigd dat de bedrijfsbelangen gevaar liepen en dat ze de bestrijding zulke machinaties minstens financieel moesten ondersteunen.¹²⁰ Dit gold des te meer voor de Belgische economische elites die na de bolsjewistische machtsovername in Rusland heel wat investeringen in rook zagen opgaan. De vruchteloze pogingen om hun geld te recupereren na 1917 hebben ongetwijfeld hun houding tegenover de Sovjetunie en het communisme na 1947 mee vormgegeven. De meest prominente anticommunist uit deze sociaal-professionele groep, Marcel De Roover, trad trouwens op als gezant van de Belgische regering bij Anton Denikin, de bevelhebber van de Witten tijdens de Russische Burgeroorlog. Van de late jaren 1920 tot aan zijn dood in 1971 was hij betrokken bij tal van transnationale anticommunistische netwerken.¹²¹ Toch peilden historici tot nu toe bijna uitsluitend naar zijn betrokkenheid bij de groep rond André Moyer en stonden ze nauwelijks stil bij hoe hij zijn anticommunisme invulde. De Roover en collega's die eveneens een hoge functie in de bedrijfswereld combineerden met anticommunistische activiteiten, hebben wellicht sporen nagelaten in de nauwelijks ontgonnen bedrijfsarchieven bewaard door het Rijksarchief in België.

De imminente overdracht van het Diplomatiek Archief van de FOD Buitenlandse Zaken naar het Algemeen Rijksarchief biedt dan weer nieuwe perspectieven om het anticommunisme bij de

Belgische diplomaten te belichten. Dit zou het ondertussen meer dan tien jaar oude werk van Van Alstein verbreden en verdiepen. Dat overschreed de drempel van de jaren 1950 niet en focuste op de Belgische topdiplomaten: de leidende functionarissen in Brussel en een handvol ambassadeurs in de belangrijkste hoofdsteden. Deze ambtenaren waren niet 'getroffen' door de democratisering van de diplomatieke carrière ten gevolge van de fusie van de consulaire en diplomatieke korpsen in 1946.¹²² Zij konden hun veelal heel conservatieve wereldbeeld zeker in de jaren na 1947 perfect verzoenen met de diplomatieke praktijk. Maar de veranderingen in het Koude Oorlogsklimaat en in het korps zelf tijdens de daaropvolgende decennia tastten ongetwijfeld de hegemonie van hun ideeën binnen het korps aan. Ook de internationale politieke cultuur onderging in die periode een toenemende democratisering, onder meer onder druk van bepaalde publieke opinies. Dat alles beïnvloedde zowel hun interne als externe narratieven over de Koude Oorlog. Een analyse van niet alleen de politieke correspondentie van diplomaten en consuls, maar ook van hun privé-papieren, personeelsdossiers en publicaties (memoires, opiniestukken) kan evoluties in hun anticommunistische discours blootleggen, of ten minste evalueren hoe zij de Sovjetdreiging percipieerden en reïpresenteerden.

Minstens even relevant in dit kader zijn de agenten van de inlichtingendiensten. Voor zowel de burgerlijke *Veiligheid van de Staat* als de militaire *Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid* werd het communisme al heel snel na de bevrijding opnieuw publieke vijand nummer één. Hoe zij tijdens de Koude Oorlog hun houding tegenover het communisme invulden en hoe ze de strijd ermee aangingen, is nog grotendeels onbekend. Tot een paar jaar geleden bestond de historiogra-

119. Zie SCOTT-SMITH, "Civil-Military Relations during D'Étente: The People and Defence Network in the 1960s and 1970s", in POUL VILLAU ME, RASMUS MARIAGER and HELLE PORS DAM (eds.), *The Long 1970s: Human Rights, East-West D'Étente, and Transnational Relations*, London, 2017.

120. GILES SCOTT-SMITH, "Anticommunism", in JOHN MERRIMAN and JAW WINTER (eds.), *Europe Since 1914: encyclopedia of the age of war and reconstruction*, Detroit, p. 102.

121. RUDI VAN DOORSLAER, "Anti-Communist Activism in Belgium 1930-1944", *The Socialist Register*, 1984, p. 114-129.

122. Zie VINCENT DELCORPS, *Dans les coulisses de la diplomatie. Histoire du ministère belge des Affaires étrangères (1944-1989)*, Louvain-la-Neuve, 2018. Aan de Koude Oorlogsdimensie besteedt Delcops nauwelijks aandacht.

fie over de Belgische veiligheidsdiensten tijdens deze periode uit niet meer dan een paar korte impressies in jubileumboeken. In een daarvan, *De Staatsveiligheid: essays over 175 jaar Veiligheid van de Staat* uit 2005, riep veiligheidsanalist Robin Libert op tot diepgaand historisch onderzoek met het oog op een doorwrochte monografie over deze dienst.¹²³ Vijftien jaar later nam Kenneth Lasoen met *Geheim België* de handschoen op en behandelde hij in dezelfde beweging de militaire tegenhanger. Terwijl inleiding en besluit van dat boek opvallen door opmerkelijke uitingen van bewondering voor de inlichtingenagenten, vaak kritiekloze overnames van hun discours en vijandbeelden en ridiculisering van het werk van onderzoeksjournalisten over deze thematiek, kenmerken de twee lijvige hoofdstukken over de Koude Oorlog zich door een grotere terughoudendheid. Lasoen illustreert daarin treffend de persistentie van de angst voor het rode gevaar, ook na de dooi in het Oost-Westconflict vanaf de jaren 1960. Kennelijk percipieerden de inlichtingenagenten de vermeende subversie van de vredesbeweging en andere met het communisme geassocieerde organisaties als zodanig bedreigend dat ze extreemrechtse militanten inschakelden om dit te bestrijden, mede waardoor de veiligheidsdiensten verweven raakten met private anticommunistische netwerken gefinancierd door grote bedrijven.¹²⁴ Niettemin blijft Lasoen's werk, deels noodgedwongen, vooral een synthese van de literatuur en laat het nog veel vragen open. Het antwoord daarop ligt wellicht in de voor de Koude Oorlogperiode nog steeds ontoegankelijke archieven. Zowel de VSSE als de ADIV maken weinig vaart met de declassificatie hiervan. In het jubileumboek over de militaire inlichtingendiensten uit 2015 spiegelde het diensthoofd van de *Classified Archives* van deze instelling wel een toekomstige declassificatie voor van de archieven met betrekking tot de Belgische deelname aan de VN-operatie

in Korea in de vroege jaren 1950.¹²⁵ De vrijgave van deze documenten zou een belangrijke stimulans kunnen geven aan het onderzoek naar een cruciale episode tijdens een periode waarin het anticommunisme in de ruimere Belgische samenleving hoogtij vierde.

Een moment van intensivering: de Korea-oorlog

Via de auteurs aangehaald in het eerste deel van dit artikel zijn we tamelijk goed geïnformeerd over het anticommunistische buitenlandse beleid van de regering. Zij hebben echter vooral oog gehad voor de Belgische toetreding tot multilaterale projecten zoals de NAVO en de EDG. Aan de zending eind 1950 van een vrijwilligersbataljon naar Korea, toch de meest uitgesproken anticommunistische diplomatieke stellingname in de vroege Koude Oorlog, besteedden zowel de biografen van België's politieke leiders als de historici van 's lands veiligheidsbeleid veel minder aandacht.

De zomer voordien was op het Koreaanse schiereiland een oorlog ontstaan nadat troepen uit het communistische Noorden het door de Verenigde Staten gedomineerde Zuiden waren binnengevallen. De Amerikaanse leiders slaagden erin de internationale reactie onder te brengen in een operatie van de Verenigde Naties, onder meer omdat de Sovjet-Unie daar toen een lege-stoelpolitiek voerde met het oog op Westerse erkenning van de Chinese Volksrepubliek. Het conflict in Korea deed velen in West-Europa vrezen voor een Derde Wereldoorlog. Hoewel de Belgische regering deze angst deelde, ging ze pas na herhaaldelijke Amerikaanse druk over tot de vorming van een vrijwilligersbataljon. In totaal zouden tussen 1951 en 1955 ongeveer 3500 Belgische soldaten naar Korea trekken.¹²⁶

123. Zie MARCOOLS et. al. (ed.), *De Staatsveiligheid: essays over 175 jaar Veiligheid van de Staat. La Sûreté: essais sur les 175 ans de la Sûreté de l'État*, Brussel, 2005. Zie ook IDEM (ed.), *1915-2015: Het verhaal van de Belgische Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst*, Antwerpen, 2015.

124. KENNETH LASOEN, *Geheim België. Geschiedenis van de inlichtingendiensten, 1830-2020*, Tilt, 2020.

125. KRISTOF CLERIX, "De ADIV en de media: van non-communicatie naar meer transparantie", in COOLS, *1915-2015...*, p. 653.

126. COOLS ET, *België...*, p. 392-393.

Een belangrijke reden waarom de Belgische dimensie van de Korea-oorlog zo weinig historiografische aandacht genoot, is – paradoxaal genoeg – dat ze al het onderwerp vormde van een gepubliceerd doctoraat lang voor de Koude Oorlogshistoriografie in België op gang kwam. *La Belgique et la Guerre de Corée* van Jean-Pierre Gahide uit 1991 draagt de stempel van de memoires van leidende Korea-vrijwilligers zoals bataljoncommandant Albert Crahay, die in zijn voorwoord het boek als “passionant et définitif” beschouwt.¹²⁷ De insteek en schrijfstijl zijn echter minstens even ‘passionné’ als ‘passionnant’. Net als Crahay plaatst Gahide het conflict in een ongenueanceerd anticommunistisch narratief waarbij het Westen naar Korea trok ter verdediging van de Vrijheid, die daar ten prooi lag aan Stalins imperialisme en aan de laffe tactieken van de communistische oorlogsvoering.¹²⁸ Terwijl Crahay de politieke elite eerder subtiel verwijt het bataljon onvoldoende te hebben gesteund, drijft Gahide openlijk de spot met de houding van de regering. Zijn ridiculisering van de beleidsmakers culmineert in het laatste hoofdstuk, waar hij de “catéchisme du parfait petit diplomate belge” in een rijmpje giet en het Belgische buitenlandse beleid “très comélien et très hypocrite” noemt. Maar Gahide spaart ook de ruimere maatschappij niet. Het gebrek aan vrijwilligers en de geringe aandacht voor het bataljon in de Belgische pers doet hem besluiten dat “l’égotisme prime”, in de zin dat “le contenu du « panier de la ménagère » intéresse plus nos concitoyens que l’exode de centaines de milliers de Coréens, l’assassinat du député J. Lahaut davantage que celui de nos volontaires.” Tegenover de Belgen in België staan de Belgische vrijwilligers in Korea. Hier herneemt Gahide het patriottische narratief van Crahay: ze vormden een “excellente unité” van heldhaftige strijders die de reputatie van hun land alle eer aandedden, onder meer omdat ze niet vervielen in het kleingeestige geruzie van

het thuisland. Walen en Vlamingen hadden geen enkele moeite “à former un groupe homogène qui avait cependant conservé ses particularismes de mentalité.” Deze karakteriële compatibiliteit vermeed dat linguïstische spanningen de kop opstaken en zorgde ervoor dat de Vlamingen met plezier aanvaardden gecommandeerd te worden door Franstalige officieren. Wat het anticommunisme als primaire motivatie van de vrijwilligers betreft, nuanceert Gahide evenwel het verhaal van Crahay: weinigen zouden hierom hebben getekend. Hij beweert wel dat de Belgische soldaten goed bestand waren tegen communistische propaganda en indoctrinatie. Krijgsgevangenen Belgen werden dan wel nauwelijks aan propaganda onderworpen en al helemaal niet in het Frans of Nederlands, maar “quand bien même ils l’auraient été, nous ne croyons pas qu’ils (de communisten) auraient modifiés l’attitude des nôtres.”¹²⁹

Het patriottische en anticommunistische narratief maakt van Gahide’s boek eerder een product van de Koude Oorlog dan het ‘definitieve’ werk over de vrijwilligers in Korea. Eind jaren 1990 kwam hierop een eerste reactie. Toen mobiliseerden Benoit Verhaegen en Armand Philips de nog levende leden van hun peloton om met behulp van Petra Gunst hun herinneringen te laten optekenen. Hoewel de auteurs van *Operatie in Korea* zich expliciet geen academische doelen stellen, besteden ze veel aandacht aan de methodologische moeilijkheden van het werken met herinneringen en aan de historische contextualisering van hun ervaringen. Dat laat hen toe afstand te nemen van het anticommunistische perspectief: de tem ‘communisme’ en zijn afgeleiden komen nauwelijks voor, de toenmalige vijand wordt benoemd als “Chinezen” of “Noord-Koreanen” en tamelijk neutraal benaderd, en er is ook aandacht voor de koloniale dimensie van het conflict. Aan het anticommunisme als motivatie van de vrijwil-

127. Met name ALBERT CRAHAY, *De Belgen in Korea, 1951-1955*, Brussel, 1967.

128. JEAN-PIERRE GAHIDE, *La Belgique et la Guerre de Corée 1950-1955*, Bruxelles, 1991, p. 9 (citaat), 51, 73, 133-134.

De ze (neo-)orthodoxe visie op het conflict is onder tussen erg achterhaald. Zie WILLIAM STUECK, “The Korean War”, in LEFFLER and WESTAD, *The Cambridge History of the Cold War...*, p. 266-287.

129. IBIDEM, p. 36-39, 47, 62-64, 69, 93, 96-99, 110-111, 131, 135-137.

ligers kennen de auteurs, niettegenstaande een aantal sprekende citaten, ongeveer even weinig gewicht toe als Gahide.¹³⁰ De auteurs gaan ook in dialoog met de militaire historiografie. Die laatste moet het ontgelden want zou vanuit een patriottisch nationalisme te vaak gemanipuleerd zijn van bovenaf. Ze nemen vooral de eervolle vermeldingen verleend aan het gehele Belgische bataljon op de korrel, niet toevallig het onderwerp waar Crahay zijn eerste pagina's aan wijdt. Die vermeldingen verhulden volgens hen dat de bekroonde acties vaak tegen wil en dank en door slechts een beperkt aantal soldaten werden uitgevoerd. Die soldaten, zo komt de aandachtige lezer gaandeweg te weten, waren de Vlamingen van het B-peloton en bij uitbreiding de C-compagnie, die de indruk hadden "de verstopelingen van het bataljon te zijn." Tussen Vlamingen en Franstaligen was het niet altijd peis en vree, zo suggereren de auteurs, en de eervolle vermeldingen zouden ook hebben gediend om de fouten van militairen van hogere rang te maskeren.¹³¹

De laatste decennia verschenen nog tal van publicaties over de Belgische deelname aan de Korea-oorlog. Naast een aantal memoires, een tentoonstellingscatalogus en een kroniek, waren die met name van heemkundige aard. Sommige bevatten degelijke literatuurstudies en nagenoeg allemaal bestendigen ze de heroïsering van de vrijwilligers.¹³² Het fundamentele onderzoek boekte vooral vooruitgang via een elftal (ongepubliceerd gebleven) licentiaatsverhandelingen en master-scripties. De kwaliteit ervan is wisselend en de insteek meestal beperkt, maar samen belichten ze de Belgische betrokkenheid bij dit conflict wel vanuit een veelheid aan invalshoeken. Persstudies zijn ondertussen het meest talrijk (8, inclusief een tweetal uit de jaren 1980 en 1990), gevolgd door

meer sociaal-culturele analyses van het bataljon (4) en onderzoeken naar de publieke herinnering aan de Belgische deelname (3). Het meer diplomatieke aspect is sinds de publicatie van Gahide niet meer behandeld.

Gahide uitte daarin zijn frustratie dat hij "que les documents que le Ministère des Affaires étrangères a bien voulu nous permettre de consulter", heeft kunnen inzien.¹³³ De laatste jaren is de (weliswaar niet heel overzichtelijke) inventaris van het Diplomatiek Archief wel voor het publiek toegankelijk en de op til staande overdracht van de documenten naar het Algemeen Rijksarchief doet ook hopen op een degelijke ontsluiting van deze fondsen. Dat zou niet alleen toelaten om de beleidsvorming ten aanzien van het conflict ten gronde te bestuderen, maar ook de sociaal-culturele geschiedenis van de vrijwilligers. Die zit uiteraard vervat in de reeds bestudeerde archieven het Centrum voor Historische Documentatie van de Krijgsmacht in Evere, maar eveneens in de Korea-dossiers in de archieven van het Militair Gerecht en van de Gerechtelijke Politie, die door het Rijksarchief worden bewaard.¹³⁴ Het CegeSoma bewaart de onderzoeksarchieven van Benoit Verhaegen en ongeveer 1100 foto's, waaronder de geannoteerde collectie van Crahay en die van een vrijwilliger die tien jaar krijgsgevangen zat in China. Ondertussen zwellen ook de mondelinge en gepubliceerde herinneringen van de oud-strijders verder aan. Dit materiaal laat toe om de Belgische deelname aan de Korea-oorlog te herbekijken. Idealiter gebeurt dat niet langer via een normatieve analyse die vertrekt vanuit de idee dat de vrijwilligers onrecht is aangedaan, maar vanuit de overtuiging dat de Belgische casus licht kan werpen op het politiek-diplomatieke en sociaal-culturele klimaat van de warmste periode

130. PETRA GUNST, ARMAND PHILIPSEN EN BENOÎT VERHAEGEN, *Operatie in Korea. Van Kamina naar Imjin: Het avontuurlijke verhaal van de eerste Belgische soldaten in het Koreaanse conflict*, Tiel, 1999.

131. *IBIDEM*, p. 11-12, 33-35, 87, 95, 130-132, 217.

132. Het gaat om een tiental heemkundige publicaties in het Nederlands voor de periode 2000-2016 en minstens een handvol memoires. De tentoonstellingscatalogus *Belgians Can Do Too! Het Belgisch-Luxemburgs Bataljon in Korea, 1950-1955* (Brussel, 2010) bevat een aantal inzichtelijke bijdragen van met name JAN VAN DER FRAENEN EN KEVIN GONY, en maakt ook uitvoerig gebruik van HUGO PEERLINCX, *Kroniek Van Het Belgisch Korea Bataljon 1950-1955*, Erembodegem, 2009.

133. GAHIDE, *La Belgique...*, p. 96.

134. GERTJAN DESMET EN JOHANNES VAN DE WALLE, "Archieven van het Militair Gerecht", *Contemporanea*, 39/4, 2017.

van de Koude Oorlog. De Belgische ervaringen moeten dan wel in een comparatief perspectief worden geplaatst en afgetoetst aan inzichten uit de internationale literatuur.¹³⁵

IV. Slotbeschouwing

De strijd tussen kapitalisme en communisme die de wereldpolitiek gedurende bijna een halve eeuw domineerde en ook de Belgische maatschappij diepgaand beïnvloedde, zette Belgische historici pas de laatste decennia echt aan tot actie. Wellicht kan dat slechts deel worden verklaard door hun traditionele terughoudendheid tegenover de zeer recente geschiedenis en door de relatief laattijdige organisatie van seminaries hedendaagse geschiedenis aan de Belgische universiteiten. Misschien speelden bij Belgische historici, in een door de VS gedomineerd Westers blok, anti-Amerikaanse sentimenten nog lange tijd mee. Pas naar het einde van de Koude Oorlog toe betraden zij de paden die al eerder door de politieke wetenschappers waren ingeslagen. Hun blik richtte zich in eerste instantie op de diplomatieke praktijken van de Belgische politieke elites, van wie ze het discours aanvankelijk vaak kritiekloos overnamen. Geleidelijk groeide evenwel de aandacht voor de ideologische grondslagen van dit discours en voor de dialectiek tussen de verschillende krachten die de buitenlandse beleidsvorming tijdens de Koude Oorlog beïnvloedden. Met de opkomst van nieuwe paradigma's in het internationale Koude Oorlogsonderzoek vanaf het einde van de jaren 1990, zetten ook Belgische, veelal jonge historici in op een sociale verbreding van het onderzoeksveld. Daarbij kwam een hele resem actoren uit het maatschappelijke middenveld voor het voetlicht en vertelden onderzoekers een veel complexer verhaal over de Belgische dimensies van de bipolaire wereldorde.

Ondanks deze belangrijke aanzetten, raakte het onderzoeksveld van de Koude Oorlog in België

niet structureel verankerd en ligt nog heel wat vruchtbaar terrein braak. In dit artikel ging de meeste aandacht uit naar het anticommunisme als prisma om een breder spectrum van de manifestaties van de Koude Oorlog en België in kaart te brengen. Maar uiteraard kan je via dat prisma onmogelijk alle schakeringen van de toenmalige Belgische politieke cultuur belichten. Zo weten we voor de jaren 1950 nog relatief weinig over het ideeënkader van syndicale bewegingen en andere elementen van de socialistische zuil die niet binnen die groep vallen. Komt daar nog bij dat zich aan de niet-communistische linkerzijde van het politieke spectrum zeker vanaf de jaren 1960 allerlei bewegingen ontwikkelden die bezwaarlijk anticommunistisch genoemd kunnen worden, maar wel antibolsjewistisch, vemits ze niet het marxisme als basis voor de organisatie van een samenleving veroordeelden, maar wel de manifestatie ervan in de SU en in het buitenlands beleid van die staat. Binnen dergelijke groepen, klein in aantal leden maar vaak boksend boven hun gewicht, gold het antifascisme als dominante paradigma en als ideologisch instrument. Ook dat is een vruchtbare invalshoek om de polarisering van de Belgische maatschappij te vatten.

Een nieuwe blik op de status quaestionis vervat in *Oost West West Best*, doet bovendien besluiten dat de eerder schematische en impressio-nistische bijdragen uit het vierde deel van die verzamelbundel, over de representaties van de Koude Oorlog in kunst en cultuur, nauwelijks zijn aangevuld of gereviseerd. Zo is het bijvoorbeeld nog steeds wachten op een analyse van de impact van de Koude Oorlog op het werk van Louis-Paul Boon, toch een van de meest geëngageerde en impactvolle Belgische schrijvers uit die periode. De afgelopen decennia zijn ook minstens een dozijn licentiaatsverhandelingen en masterscripties verdedigd over de verbeelding van het Oost-Westconflict in strips en politieke cartoons, maar geen daarvan vond een uitgever. Dergelijke thema's brengen historici op het kruispunt met

135. Zie de opmerking van Stengers in ROGER AUBERT, JEAN STENGRS et JACQUES WILLEQUET, *Quatrième question. Rapports sur le mémoire de M. Jean-Pierre Cahide, Bulletin de la Classe des Lettres et des sciences morales et politiques*, 72, 1986, p. 101-106.

niet alleen de literatuurtheorie maar ook met de communicatiewetenschappen, waar het concept mediatisering recent veel opgang heeft gemaakt. Tijdens de Koude Oorlog eisten de audiovisuele media hun plaats op naast de geschreven media, en we weten nog heel weinig over hoe Belgische televisiemakers het Oost-Westconflict 'frameden'. Inzichten hierin kunnen een opstapje vormen naar analyses van de receptiezijde van de Koude Oorlog, in het bijzonder de toe-eigening van het conflict door grotere lagen van de Belgische samenleving. Een dergelijke geschiedenis van onderuit behelst tevens aandacht voor lokale manifestaties van de Koude Oorlog, bijvoorbeeld op het niveau van de gemeenten.¹³⁶ In zekere zin valt ook de studie van de Belgische Strijdkrachten in Duitsland hieronder. Decennialang zijn in totaal enkele honderdduizenden Belgen met hun families naar het Rijnland en Westfalen getrokken om er mee de eerste verdedigingsgordel tegen het internationale communisme te vormen. Die ervaring heeft hun representatie van het Oost-Westconflict ongetwijfeld sterk gekleurd en wellicht hun appropriatie van de vijandelijke bipolariteit gestimuleerd. Verder onderzoek naar hun ervaringen kan duidelijker maken dat veiligheidsbeleid

tijdens de Koude Oorlog niet louter een zaak van politici, diplomaten en militairen was, maar ook 'softere' aspecten omvatte.¹³⁷

Onder meer omdat veel auteurs van vernieuwende doctorale en postdoctorale studies ondertussen andere oorden of thema's hebben opgezocht, heeft het onderzoek naar het Oost-Westconflict en België nood aan een structurele stimulans. Een nauwere samenwerking tussen universiteiten en archieven kan hiervoor zorgen. Zo zouden onderzoekers van beide instellingen gezamenlijk bachelor- en masterseminaries kunnen organiseren waarin studenten zich op basis van recent ontsloten fondsen buigen over het wereldbeeld van individuele anticomunisten, over de werking van anticommunistische netwerken, maar ook over concrete economische, culturele en wetenschappelijke interacties met actoren uit de communistische wereld en met vertegenwoordigers van de Amerikaanse bondgenoot. Hieruit zouden meer duurzame samenwerkingen kunnen ontstaan die leiden tot meer structurele onderzoeksprojecten.¹³⁸ Alleszins behelst de Belgische Koude Oorlog een breed gamma aan boeiende en nauwelijks ontgonnen thema's om als historici warm van te worden.

Michael Auwers is wetenschappelijk medewerker van het Rijksarchief in België/CeGeSoma. Hij werkte voornamelijk over de geschiedenis van diplomatieke praktijken en van het Belgisch buitenlands beleid. Sinds oktober 2020 staat hij bij het CeGeSoma in voor het coördineren van het onderzoek over de Koude Oorlog in België. Contact: michael.auwers@arch.be.

136. Naar analogie van PHILIPPE BUTON, OLIVIER BÜTTNER, et MICHEL HASTINGS (dir.), *La Guerre froide vue d'en bas*, Paris, 2014.

137. Over de BSD is met name in de Duitstalige historiografie al belangrijk werk verricht. Zie met name CHRISTOPH BRÜLL, *Belgien im Nachkriegsdeutschland: Besatzung, Annäherung, Ausgleich (1944-1958)*, Essen, 2009; en IDEM et al. (Hg.), *Belgisch-deutsche Kontakträume im Rheinland und Westfalen 1945-1955*, Baden Baden, 2020.

138. Zoals het FED-WIN-programma BELCOWAR van het Federaal Wetenschapsbeleid (BELSPO) over België en de Koude Oorlog. In dit kader wordt eind 2022 een onderzoeker aangenomen die deels als werkleider in het Rijksarchief (CeGeSoma) en deels als tenure track professor aan de KU Leuven de effecten in kaart zal brengen van de Amerikaanse macro-economische beleidsdruk op de acties van Europese landen (met name België).